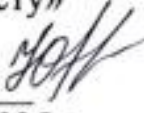

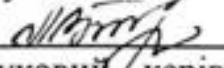
«Допущений до захисту»
Завідувач кафедри
Кузьменко Ю.В.
« 03 » 06 2025 р

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавра»

**на тему: «Соціальна реабілітація військовослужбовців після проходження
служби в умовах бойових дій»**

Виконала: здобувачка першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти за
освітньо-професійною програмою
спеціальності 231 «Соціальна робота.
Соціальна педагогіка»
галузі 23 «Соціальна робота»

 Юшкевич Л.В.
Науковий керівник: доктор педагогічних
наук, доцент, професор кафедри педагогіки
та освітнього менеджменту

 Султанова Н.В.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	7
1.1. Поняття, сутність та завдання соціальної реабілітації учасників бойових дій	7
1.2. Психосоціальні наслідки участі у бойових діях та їх вплив на процес соціальної адаптації ветеранів.	16
Висновки до першого розділу	24
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ	27
2.1. Практико-методологічні засади соціальної реабілітації військовослужбовців, звільнених після проходження служби в умовах бойових дій	27
2.2. Розробка програми соціальної реабілітації кадрових військовослужбовців після проходження служби в умовах збройного конфлікту	38
Висновки до другого розділу	43
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ОПТИМІЗАЦІЇ	43
3.1. Методологія, організація та результати проведення емпіричного дослідження	46
3.2. Шляхи підвищення ефективності та перспективи розвитку системи соціальної реабілітації військовослужбовців	56
Висновки до третього розділу	60
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна Україна переживає складний період, пов'язаний із повномасштабною збройною агресією, що зумовлює надзвичайну актуальність проблеми соціальної реабілітації військовослужбовців, які повертаються із зони бойових дій. Ці захисники та захисниці, виконавши свій громадянський та військовий обов'язок, часто стикаються з комплексом психологічних, соціальних, економічних та фізичних труднощів при поверненні до мирного життя. Недостатня увага до їхніх потреб та відсутність комплексної, дієвої системи соціальної реабілітації може призвести до поглиблення індивідуальних криз, зростання соціальної напруги та зниження загального рівня безпеки в суспільстві.

Участь у бойових діях неминуче залишає глибокий слід на психоемоційному стані людини, впливає на її світосприйняття, соціальні зв'язки та здатність адаптуватися до цивільних умов. Тому дослідження сутності, змісту, форм та методів соціальної реабілітації військовослужбовців, аналіз існуючих проблем у цій сфері та розробка шляхів підвищення її ефективності є не лише науковим, а й гострим суспільно-практичним завданням. Це вимагає глибокого осмислення як теоретичних засад, так і практичного досвіду організації реабілітаційного процесу в Україні та світі.

Саме тому, уряди більшості країн, виходячи із того, що військовослужбовці це особлива соціальна група, вважають, що вона має бути забезпечена всім необхідним, у тому числі, соціальним й психологічним захистом, оскільки життя «людини у формі» полягає у захисті цілісності України та забезпечення безпеки її населення.

Специфіка військової службової діяльності та її можливих психо-соціальних наслідків знайшла своє відображення у нормативних правових актах, присвячених регулюванню статусу військовослужбовців психологічної їхньої захищеності в Україні. Не стало винятком і соціальна реабілітація, що відображено у Законах України та науково-методичних виданнях вітчизняних авторів й науковців, роботи яких присвячено розкриттю особливостей та змісту

реабілітації військових.

У науці та практиці вирішення проблем, пов'язаних з організацією та здійсненням психологічної реабілітації у сфері Збройних Сил, теоретичних засад та практичного втілення реабілітаційних програм розроблялися переважно в рамках психології, у тому числі військової, а також соціальної роботи.

У дослідженнях проблем надання соціальної допомоги та реабілітування військовослужбовців ці автори спиралися на широку теоретико-методологічну та методичну базу.

Так, теоретичні, нормативно-правові та практичні аспекти соціальної й психологічної реабілітації військовослужбовців отримали своє висвітлення у роботах Г.Дмитренко [8], В.Кальнищ [14], С.Лебедєва[50], І.Назаренко [47], О.Сафін [51-52], О.Тополь [59] та ін.

Вітчизнані науковці у галузі соціальної роботи розкривають теоретико-методологічні засади здійснення процесу соціальної реабілітації, серед яких О.Безпалько [3], І.Зверєва [12], А.Капська [15], К. Левківський, С. Миронець, О. Коваленко [26], В.Нагаєв [29], Т.Семигіна [53] та ін.

Окремі актуальні потреби військовослужбовців, у тому числі після проходження служби в умовах бойових дій, присвячено праці низки вітчизняних дослідників. Так, соціально-адаптивному навчанню військовослужбовців присвячено дослідження Н.Бідюк [4], проблеми соціальної адаптації звільнених військовослужбовців (їхніх родин) розкрито В.Лазарєвим [25]; соціально-психологічний аспект адаптації звільнених військовослужбовців Збройних Сил України розкрито у статті Ю.Московчук [28] та ін.

У низці своїх дослідженнях як зарубіжні, так й вітчизняні автори довели, що знаходження в травмуючих ситуаціях збройного конфлікту згубно впливає на людину і в подальшому може призвести до нестандартних змін у соціальній поведінці, інтеграції та ре соціалізації у повоєнні часи.

Водночас у перерахованих працях достатньою мірою не відображено питання, пов'язані з новими завданнями та необхідністю забезпечення

ресоціалізації та соціального благополуччя військовослужбовців після їхньої участі в умовах бойових дій.

Потреба у забезпеченні соціального реабілітуванні військовослужбовців з боку держави не викликає сумнівів, особливо у наш час. Навіть, враховуючи людський фактор, реальна працездатність людини, соціальне благополуччя та, відповідно, психологічне самопочуття після залучення її у військову діяльність в умовах бойових дій, безпосередньо залежить від того, якими будуть її наслідки та наскільки якісним процес відновлення. Адже готовність віддати життя за свою Батьківщину має бути підкріплена реальними діями з боку держави, спрямованими на створення сприятливих умов ресоціалізації військового шляхом соціальної реабілітації.

Отже військовослужбовці є особливою категорією осіб, з унікальним правовим статусом, необхідність соціальної реабілітації та адаптації після служби в умовах бойових дій не викликає сумнівів. Викладене зумовлює важливість дослідження процесу соціальної реабілітації військовослужбовців, зокрема ветеранів бойових дій.

Тому проблема роботи полягає у пошуці нового змісту, форм, методів та практичних рекомендацій соціальної реабілітації військовослужбовців, зокрема ветеранів бойових дій, а також у реальному вирішенню невідповідності між теоретичною та практичною базами забезпечення соціального благополуччя цієї категорії населення після проходження служби в умовах бойових дій.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні змісту соціальної реабілітації та емпіричному дослідженню проблеми розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи соціальної реабілітації військовослужбовців після проходження служби в умовах бойових дій.

Досягненню мети сприяло виконання таких **завдань**:

1. Розкрити теоретико-методологічні засади дослідження соціальної реабілітації військовослужбовців в Україні, уточнити сутність та завдання цього процесу.
2. Проаналізувати психосоціальні наслідки участі у бойових діях та їх вплив на соціальну адаптацію ветеранів.

3. Охарактеризувати основні напрями, форми та методи соціальної реабілітації військовослужбовців в Україні.

4. Провести емпіричне дослідження для виявлення актуальних проблем та потреб військовослужбовців у процесі соціальної реабілітації.

5. На основі аналізу отриманих даних розробити науково обґрунтовані шляхи підвищення ефективності системи соціальної реабілітації військовослужбовців в Україні.

Об'єкт дослідження – соціальна реабілітація військовослужбовців, які брали участь у бойових діях.

Предмет дослідження – зміст та шляхи вдосконалення соціальної реабілітації військовослужбовців, які пройшли службу в умовах бойових дій в Україні.

Виконанню завдань сприяло використання комплексу *методів дослідження*, серед яких:

теоретичні: аналіз наукової літератури, синтез, узагальнення, систематизація – для вивчення теоретичних основ соціальної реабілітації та психосоціальних наслідків бойового стресу; *порівняння* наукових та правових підходів до проблеми соціальної допомоги ветеранам бойових дій та обґрунтованості їхніх психосоціальних проблем; *систематизація та узагальнення положень* щодо соціального реабілітування військовослужбовців та розробка на цій основі проекту програми соціальної реабілітації ветеранів бойових в Україні;

емпіричні: експертна оцінка, спостереження, анкетування та *діагностичне тестування*, що сприяли організації дослідження проблеми кваліфікаційної роботи, а також метод *прогнозування*, завдяки якому нам вдалося розробити рекомендації щодо вдосконалення соціальної допомоги та, зокрема, реабілітації, військовослужбовців як рішення їх психосоціальних проблем після проходження служби в умовах бойових дій.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає у зміцненні знань про особливості соціальної роботи з військовослужбовцями, комплексному аналізі найактуальніших психосоціальних проблем ветеранів бойових дій тощо.

Уточнення теоретичних уявлень про сутність, механізми особливості соціальної реабілітації військовослужбовців дозволяє удосконалювати сферу теоретичного обґрунтування гарантій військовослужбовців на отримання якісних послуг із соціальної реабілітації, розширити теоретико-методологічну базу діяльності соціальних працівників з метою сприяння соціальному благополуччю військових.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення, висновки та рекомендації кваліфікаційної роботи можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування при розробці та вдосконаленні програм соціальної підтримки та реабілітації ветеранів; громадськими та волонтерськими організаціями, що працюють у сфері допомоги військовослужбовцям та членам їхніх сімей; фахівцями соціальної сфери, психологами, соціальними працівниками у практичній роботі з учасниками бойових дій; у навчальному процесі при підготовці фахівців відповідного профілю.

Структура роботи. Поставлена мета та специфіка репрезентованої у кваліфікаційній роботі проблеми соціальної реабілітації військовослужбовців визначили логіку дослідження та загальну структуру роботи, яка складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків й списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1.1. Поняття, сутність та завдання соціальної реабілітації учасників бойових дій

Сучасна військова криза, що охопила світову спільноту, має низку спільних рис для різних країн, серед яких зростаюча соціальна ізоляція військовослужбовців, поширення саморуйнівної поведінки, що, у свою чергу, спричиняє збільшення рівня алкоголізму та інших негативних явищ. Крім того, дедалі більш помітним стає руйнування інституту сім'ї серед військовослужбовців.

За поглядами Є. Григоренко, що розглядав конституційні основи проходження військової служби, юдині важко пристосуватися до війни – її небезпек, втрат і змінених життєвих пріоритетів. Щоб адаптуватися до екстремальних умов, доводиться ламати старі стереотипи мислення та поведінки, оскільки без цього вижити на межі життя і смерті неможливо. Проте не менш складним є й повернення до мирного життя після навіть кількох тижнів на фронті. Зворотний процес психологічної адаптації часто супроводжується болісними переживаннями і може тривати роками [7].

Повернення військовослужбовців із зони бойових дій до мирного життя є складним та багатогранним процесом, що вимагає системної підтримки з боку держави та суспільства. У цьому контексті ключову роль відіграє соціальна реабілітація, спрямована на відновлення порушених або втрачених соціальних функцій, статусів та зв'язків особистості, яка пережила екстремальний досвід війни. Актуальність дослідження поняття, сутності та завдань соціальної реабілітації учасників бойових дій (УБД) зумовлена необхідністю розробки ефективних механізмів їхньої успішної реінтеграції в соціум, що є запорукою не лише добробуту самих ветеранів, але й стабільності та згуртованості суспільства в цілому. Метою даного параграфу є визначення ключових понять у

сфері соціальної реабілітації УБД, розкриття її сутнісних характеристик та окреслення основних завдань, що стоять перед цим важливим напрямом соціальної роботи.

Сьогодні проблема соціальної реабілітації військовослужбовців є актуальною як ніколи. Держава намагається дбати про своїх громадян, забезпечуючи соціальну підтримку населення, надаючи певну систему соціальної допомоги. Велику увагу приділяють тим, хто захищає нашу країну, віддає їй належне та ризикує життям.

Бойові умови проходження служби зумовлені особливостями військової служби сьогодні в Україні та статусом військовослужбовця. Проте вони компенсуються їм пільгами у вигляді соціального забезпечення, страхування життя, а також реабілітування здоров'я, у тому числі психічного. Законодавством чітко визначено умови призначення такої допомоги, а також категорії військовослужбовців, які потребують психологічного реабілітування.

Для глибокого розуміння проблематики соціальної реабілітації учасників бойових дій необхідно, перш за все, звернутися до аналізу ключових термінів. Сам термін "реабілітація" (від лат. *rehabilitatio* – відновлення) має давню історію і спочатку використовувався переважно в юридичному контексті для позначення відновлення в правах. Однак з часом його значення розширилося, охопивши сфери медицини, психології, педагогіки та соціології. У загальнонауковому трактуванні реабілітація означає комплекс заходів, спрямованих на відновлення здоров'я, працездатності та соціального статусу осіб, які зазнали певних обмежень внаслідок хвороби, травми, інвалідності або інших життєвих обставин [53].

У контексті нашого дослідження особливого значення набуває поняття «соціальна реабілітація». Аналіз наукових джерел свідчить про різноманітність підходів до його визначення. Так, ряд вітчизняних науковців, зокрема І.Зверєва, К.Левківський розглядають соціальну реабілітацію як процес, спрямований на відновлення здатності людини до життєдіяльності в соціальному середовищі, а також самого соціального середовища та умов життєдіяльності особистості, які були порушені [3; 15]. Інші дослідники, наприклад, С.Миронець та

О.Коваленко акцентують увагу на відновленні соціального статусу особистості, її соціально-рольових функцій та соціальних зв'язків [26]. Західні дослідники часто пов'язують соціальну реабілітацію з поняттями "соціальної інклюзії" та "розширення можливостей" (*empowerment*), підкреслюючи активну роль самої особистості у процесі відновлення [67]. Попри різноманітність дефініцій, ключовими характеристиками соціальної реабілітації є її спрямованість на відновлення або компенсацію порушених соціальних функцій, відновлення соціального статусу, реконструкцію соціальних зв'язків та підвищення рівня соціальної активності особистості.

Треба зазначити, що спочатку термін «реабілітація» спочатку використовувався в юридичній практиці для позначення відновлення прав осіб, які були несправедливо позбавлені своїх прав. У медичній сфері це поняття вперше було офіційно введено щодо хворих на туберкульоз після проведення конгресу з реабілітації цих хворих у Вашингтоні в 1946 році [8].

Незважаючи на широке використання терміну в медичній науці та практиці, досі не існує єдиної визначеності щодо сутності реабілітації, а також її цілей і завдань. В одних країнах реабілітація розглядається як процес відновлення здоров'я, в інших – як відновлення працездатності, а в деяких випадках також включає надання матеріальної допомоги потерпілим.

Історія реабілітації почала розвиватися ще під час Першої світової війни, коли у Великій Британії були створені ортопедичні лікарні для лікування інвалідів війни. У цих лікарнях активно застосовувалася трудотерапія, яка допомагала відновлювати фізичну та психологічну працездатність пацієнтів. Досвід цих установ був адаптований і в нашій країні, зокрема, в ортопедичній лікарні Санкт-Петербурга та медико-механічному інституті Харкова.

Після Другої світової війни реабілітація набрала значного розвитку. В цей період почали створюватися реабілітаційні служби та центри, і реабілітація стала предметом уваги різних громадських організацій, а також окремою дисципліною, що забезпечувала комплексний підхід до відновлення здоров'я і соціальної адаптації людей після травм і хвороб.

У країнах, що розвиваються, організація реабілітаційної допомоги стикається з численними труднощами та перебуває на різних етапах розвитку. У багатьох з цих країн взагалі відсутні системи соціального забезпечення, а низький рівень економічного розвитку не дозволяє виділяти достатні матеріальні ресурси для розвитку реабілітаційних послуг.

Категорія "соціальна реабілітація учасників бойових дій" має свою специфіку, зумовлену унікальним досвідом осіб, які пройшли через горнило війни. Цей досвід часто супроводжується бойовою психічною травмою, зміною системи цінностей, труднощами в адаптації до цивільних норм та правил, що вимагає особливих підходів у реабілітаційній роботі. В українському законодавстві, зокрема в Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та інших нормативно-правових актах, частково окреслюються напрями соціальної підтримки УБД, проте комплексне визначення соціальної реабілітації та її механізмів потребує подальшого вдосконалення та деталізації. Важливо, щоб таке визначення враховувало не лише медико-психологічні аспекти, а й широкий спектр соціально-економічних, освітніх, культурних та правових потреб ветеранів.

Для чіткого розуміння сутності соціальної реабілітації важливо відмежувати її від суміжних понять. *Соціальна адаптація* – це процес пристосування індивіда до умов нового соціального середовища. Вона є важливою складовою, але не тотожна соціальній реабілітації, яка є більш комплексним та цілеспрямованим процесом відновлення. *Соціальна інтеграція* розглядається як кінцева мета реабілітації, що означає повне та рівноправне включення особистості в життя суспільства. *Психологічна реабілітація*, спрямована на відновлення психічного здоров'я та подолання наслідків травматичного досвіду, є невід'ємною частиною соціальної реабілітації, однак остання охоплює ширше коло питань, пов'язаних із соціальним функціонуванням особистості. Так само, *медична реабілітація* (відновлення фізичного здоров'я) та *професійна реабілітація* (відновлення або набуття трудових навичок) є важливими

компонентами, які інтегруються в загальну систему соціальної реабілітації УБД, забезпечуючи її комплексний характер [8;14;47].

Сутність соціальної реабілітації учасників бойових дій полягає у створенні умов для їхнього повноцінного повернення до мирного життя, відновлення здатності ефективно функціонувати в суспільстві та реалізовувати свій особистісний потенціал. Цей процес охоплює кілька ключових компонентів [59].

По-перше, це *відновлення соціальних функцій*, тобто здатності виконувати різноманітні соціальні ролі – сімейні (чоловіка/дружини, батька/матері), професійні (працівника, фахівця), громадські (члена громади, активіста). Військовий досвід може суттєво вплинути на ці ролі, вимагаючи їх переосмислення та адаптації до нових умов.

По-друге, важливим аспектом є *реконструкція соціальної ідентичності*. Перехід від чітко визначеної ідентичності "військовий", що передбачає специфічні норми поведінки, цінності та стиль життя, до ідентичності "цивільний" часто є болісним та тривалим. Соціальна реабілітація покликана допомогти ветерану інтегрувати бойовий досвід у свою нову життєву історію, знайти нові сенси та цілі.

По-третє, невід'ємною складовою є *формування або відновлення соціальних зв'язків та мереж підтримки*. Війна може призвести до розриву старих зв'язків або їх трансформації. Тому важливою є робота, спрямована на зміцнення стосунків у сім'ї, з друзями, колегами, а також формування нових зв'язків, зокрема у ветеранських спільнотах, які можуть стати потужним ресурсом підтримки.

По-четверте, сутність соціальної реабілітації включає *подолання соціальної ексклюзії та стигматизації*. Ветерани можуть стикатися з нерозумінням, упередженим ставленням з боку суспільства, а також із внутрішньою саможигматизацією. Реабілітаційні заходи мають бути спрямовані на руйнування негативних стереотипів та формування в суспільстві культури поваги та підтримки захисників.

Ефективна соціальна реабілітація УБД ґрунтується на низці важливих принципів [51-52]:

- *Комплексність*: передбачає інтеграцію зусиль фахівців різних галузей та поєднання різних видів допомоги – психологічної, соціальної, медичної, юридичної, освітньої, допомоги у працевлаштуванні тощо.
- *Індивідуальний підхід*: кожен ветеран має унікальний досвід, потреби та ресурси, тому реабілітаційні програми мають бути гнучкими та адаптованими до конкретної особистості.
- *Безперервність та послідовність*: реабілітація – це не одноразовий захід, а тривалий процес, що вимагає послідовних та скоординованих дій на різних етапах повернення ветерана.
- *Активна участь ветерана*: успіх реабілітації значною мірою залежить від власної мотивації та активної позиції самого учасника бойових дій; важливою є суб'єкт-суб'єктна взаємодія між фахівцем та ветераном.
- *Конфіденційність та повага до гідності*: забезпечення довірливої атмосфери та поваги до особистості ветерана є основою ефективної роботи.
- *Орієнтація на ресурси особистості та середовища*: реабілітаційний процес має спиратися на сильні сторони ветерана, його внутрішні ресурси, а також на підтримку з боку сім'ї та громади.
- *Доступність та своєчасність допомоги*: реабілітаційні послуги мають бути територіально та фінансово доступними, а допомога надаватися якомога раніше після повернення з зони бойових дій.
- *Залучення сім'ї та близького оточення*: сім'я є важливим ресурсом підтримки, але й сама може потребувати допомоги в адаптації до змін, що відбулися з ветераном.

Об'єктом соціальної реабілітації є безпосередньо учасник бойових дій, його психосоціальний стан, соціальне функціонування, адаптаційні механізми та потреби. Суб'єктами ж виступають різноманітні інституції та фахівці: державні органи (Міністерство у справах ветеранів, Міністерство соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я), спеціалізовані реабілітаційні центри, заклади охорони здоров'я, соціальні служби, освітні установи, громадські та

волонтерські організації, а також сім'я та найближче соціальне оточення ветерана.

Ефективність соціальної реабілітації значною мірою залежить від міждисциплінарного підходу, що передбачає тісну взаємодію соціальних працівників, психологів, психотерапевтів, юристів, медичних працівників, педагогів, фахівців із працевлаштування та інших спеціалістів, які спільно працюють над вирішенням комплексу проблем ветерана.

Виходячи з поняття та сутності соціальної реабілітації, можна окреслити її основні завдання, які доцільно згрупувати за кількома напрямками.

Загальні завдання, спрямовані на особистість ветерана [8]:

Відновлення та збереження фізичного та психічного здоров'я: надання кваліфікованої медичної допомоги, психологічної підтримки, профілактика розвитку хронічних захворювань та психічних розладів.

Допомога у подоланні наслідків бойового стресу та травматичного досвіду: робота з симптомами посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресіями, тривожними розладами, проблемами з агресією чи апатією.

Формування адекватних копінг-стратегій: навчання конструктивним способам подолання стресових ситуацій, управління емоціями, вирішення проблем.

Розвиток комунікативних навичок та навичок вирішення конфліктів: допомога у налагодженні ефективної комунікації з оточуючими, попередження та конструктивне розв'язання конфліктних ситуацій.

Підвищення рівня соціальної компетентності: розвиток навичок, необхідних для успішної взаємодії в соціумі, розуміння соціальних норм та очікувань.

Відновлення або формування позитивної Я-концепції та самооцінки: допомога у прийнятті себе з новим досвідом, відновлення почуття власної цінності та значущості.

Допомога у постановці нових життєвих цілей та плануванні майбутнього: підтримка у визначенні нових орієнтирів, професійних та особистісних планів.

Завдання, спрямовані на соціальне середовище ветерана [14]:

Відновлення та гармонізація сімейних стосунків: надання консультативної допомоги ветеранам та членам їхніх сімей, спрямованої на взаєморозуміння, підтримку та подолання кризових явищ у родині.

Сприяння професійній самореалізації: допомога у пошуку роботи, перекваліфікації, здобутті нової освіти, підтримка підприємницьких ініціатив.

Забезпечення соціально-правового захисту та реалізації пільг: інформування про права та пільги, надання юридичної допомоги в їх отриманні.

Сприяння активній участі у житті громади, громадській діяльності: заохочення до волонтерства, участі у ветеранських організаціях, місцевому самоврядуванні.

Формування толерантного ставлення суспільства до ветеранів та їхніх проблем: проведення інформаційно-просвітницької роботи, спрямованої на подолання стереотипів та підвищення рівня обізнаності суспільства про потреби УБД.

Завдання, спрямовані на систему реабілітації [14;50;59]:

Розробка та впровадження ефективних, науково обґрунтованих реабілітаційних програм, що враховують специфіку бойового досвіду та індивідуальні потреби ветеранів.

Забезпечення координації та взаємодії між усіма суб'єктами реабілітаційного процесу (державними структурами, громадськими організаціями, медичними закладами тощо) для створення єдиного реабілітаційного простору.

Підготовка та підвищення кваліфікації фахівців, які працюють з учасниками бойових дій, навчання їх сучасним методикам реабілітаційної роботи.

Проведення моніторингу та оцінки ефективності реабілітаційних заходів для їх подальшого вдосконалення та оптимізації.

Отже, соціальна реабілітація учасників бойових дій є складним, багатоаспектним та динамічним процесом, що охоплює широкий спектр

заходів, спрямованих на відновлення особистісного та соціального функціонування ветеранів. Її успіх залежить від чіткого розуміння сутності, дотримання ключових принципів та ефективного вирішення поставлених завдань. Комплексний та системний підхід до соціальної реабілітації, що враховує як індивідуальні потреби ветеранів, так і особливості їхнього соціального оточення, є необхідною умовою для їхньої успішної адаптації та реінтеграції в мирне життя. Розуміння цих теоретичних засад дозволяє перейти до більш глибокого аналізу психосоціальних наслідків участі у бойових діях, що буде розглянуто в наступному параграфі.

1.2. Психосоціальні наслідки участі у бойових діях та їх вплив на процес соціальної адаптації ветеранів

Служба в правоохоронних органах вимагає постійної роботи в умовах високої напруги та повної самовіддачі. Вона пов'язана зі значним ризиком для здоров'я, а інколи навіть із загрозою для життя. Ця професійна діяльність потребує чіткої організаційної структури, особливих правил міжособистісного спілкування, а також високого рівня соціальної та професійної відповідальності. Часто це призводить до значного нервового та психічного перенапруження, особливо в тих сферах, де мають місце тривалі психоемоційні навантаження, що впливають на біосоціальні функції людини.

Деадаптація є природною реакцією психіки на надмірні фізичні та емоційні перевантаження. Вона належить до станів неповної адаптації й проявляється у нервово-психічних розладах, які можуть негативно впливати на здатність правоохоронців ефективно виконувати свої оперативні та сервісні обов'язки [25].

Як відомо, військовослужбовці належать до «група ризику», це категорія осіб, у яких спадкові чинники, умови розвитку та виховання, а також індивідуальні особистісні та функціональні особливості підвищують ймовірність розвитку деадаптації. Це, у свою чергу, сприяє виникненню

нервово-психічних і психосоматичних захворювань, асоціальної поведінки та аутоагресії, що негативно впливає на ефективність і надійність службової діяльності та професійної підготовки.

Військовослужбовці часто стикаються з психологічно напруженими ситуаціями, зокрема при вирішенні міжособистісних конфліктів або під час екстремальних подій. Високий рівень стресу та брак часу на ухвалення рішень можуть призводити до розвитку нервово-психічних і соматичних захворювань.

Саме тому в наукових дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних [8;43;45], дедалі частіше порушується питання про необхідність спеціальних заходів психопрофілактики стресу та психологічної реабілітації військовослужбовців. Адже їхня професійна діяльність постійно супроводжується впливом різноманітних стресових факторів, що вимагає системного підходу до збереження психологічного здоров'я.

Як відомо, соціальні гарантії військовослужбовцям, у тому числі забезпечення їхнього реабілітування у разі необхідності, спряють досягнення високого рівня психологічного й суспільного добробуту як ветеранів бойових дій, так й держави.

Нові реалії вимагають повного врахування всіх питань життєзабезпечення військовослужбовців та членів їхніх сімей, наявності та ефективного функціонування інституту психологічної роботи з ними. Наразі зроблено лише перші кроки для використання правового механізму взаємної відповідальності військовослужбовця та держави. Вузловим питанням є рівень надання психологічних послуг військовослужбовцям, ветеранам військової служби, членам їхніх сімей тощо.

Сьогодні проблема якісного здійснення соціальної реабілітації військовослужбовців після проходження ними служби в умовах бойових дій є однією із основних проблем Збройних Сил України та соціальної політики України.

В останнє десятиліття держава періодично у рамках державної підтримки та соціальної допомоги вживала певних заходів до підвищення психологічного самопочуття й соціального благополуччя військовослужбовців та членів їхніх

сімей.

Проте, як відомо, погіршенню психологічного стану військовослужбовців, ветеранів й учасників бойових дій зокрема, сприяє низка нерозв'язаних соціальних проблем. Отже розкриємо психосоціальний портрет військовослужбовця та обґрунтуємо цей взаємозв'язок соціальних та психологічних проблем [58].

Специфіка професійної діяльності військовослужбовців зумовлює їх перебування в умовах, що систематично вимагають мобілізації значних внутрішніх ресурсів організму та психіки. Ключовим аспектом професійної діяльності військових є виконання завдань, безпосередньо пов'язаних з участю у бойових операціях та захистом національної безпеки [62].

Сучасний збройний конфлікт, у якому задіяні українські військові, становить одне з найважчих випробувань для людської психіки та фізичної витривалості, щоденно тестуючи межі їхніх розумових та фізичних спроможностей. В умовах бойових дій військовослужбовці зазнають впливу потужних стресогенних чинників, що справляють значний тиск на їхній психічний стан.

Особистість військовослужбовця характеризується комплексом якостей, серед яких вирізняються високий рівень політичної свідомості, моральна стійкість, психологічна готовність та опірність стресу, а також володіння спеціальними знаннями та вміннями, необхідними для ефективного виконання навчальних, службових та бойових завдань. Проте, кожен військовослужбовець є індивідуальністю з притаманними лише йому унікальними психологічними особливостями.

За дослідженнями О. Сафіна [52], психологічний портрет військовослужбовця ґрунтується на його світосприйнятті, яке включає систему соціальних і політичних переконань, знань, високий рівень патріотизму, а також розуміння та дотримання військових статутів. При цьому морально-правовий компонент відіграє центральну роль у формуванні особистості військового.

Соціальна поведінка військовослужбовця передбачає дотримання моральних та статутних норм, повагу до законодавства держави, готовність до його неухильного виконання та прагнення захищати національні інтереси. Індивідуальні знання, вміння та здібності, здобуті впродовж життя, формують унікальні риси кожної особистості, які, у свою чергу, стають складовою військової свідомості.

Ключовою особистісною характеристикою військовослужбовця-учасника бойових дій є його стратегічність. Ця якість визначається наявністю узагальнених, стійких життєвих та професійних цілей, які відображають його ставлення до фундаментальних аспектів служби та суспільних цінностей.

Хоча основними мотивами діяльності військовослужбовця, як і будь-якої особистості, є активність та поведінка, вирішальну роль у формуванні його політичних орієнтирів відіграють ідеологічні переконання, етичні цінності та погляди на ключові військові, політичні та соціальні виклики, що стоять перед суспільством. Зазначені риси особливо чітко проявляються в екстремальних умовах, що характеризуються підвищеними вимогами до особистості. У таких ситуаціях військовослужбовець має демонструвати мужність, рішучість, наполегливість, почуття військової честі та готовність до взаємовиручки.

Г. Дмитренко [8] у своїх працях з військової психології наголошував, що для солдата-професіонала визначальними є працьовитість, дисциплінованість, акуратність, пунктуальність, мужність, цілеспрямованість, пильність та холонокровність. Саме ці якості, гартуючись в умовах бойової обстановки, формують характер військовослужбовця-учасника бойових дій, сприяють його особистісному розвитку та стабілізації психологічного стану.

За О. Коваль [16-17], важливим є аспект здібностей військовослужбовця, що дозволяють швидко опановувати конкретну військову спеціалізацію. Завдяки наявності специфічних військових задатків, він здатен ефективно засвоювати знання, вміння та навички, необхідні для виконання бойових завдань та несення служби.

Хоча кожна людина володіє певним набором здібностей, військова служба висуває особливі вимоги до військовослужбовців щодо наявності

специфічних умінь у військово-технічній, тактичній галузях, а також у сфері психологічної саморегуляції. При цьому особистість військового не є статичною; вона перебуває у постійному розвитку під впливом професійної діяльності, навчання, виховання та самовдосконалення.

Інтелектуальний розвиток військовослужбовця нерозривно пов'язаний з його громадянською зрілістю. Це виявляється, передусім, у стійкості його переконань, інтересів та схильностей, які формуються в тісному зв'язку з усвідомленням долі своєї країни, суспільства та відповідальності перед іншими людьми.

Отже, аналіз наукових праць у галузі соціальної роботи та психології дозволяє стверджувати, що високий рівень відповідальності та суспільна значущість військової служби виступають потужними виховними чинниками. Вони суттєво впливають на формування особистості військовослужбовця та визначають ключові риси його психологічного портрета. Усвідомлення соціальної важливості та глибинного сенсу військової діяльності сприяє формуванню у захисників високих ідеалів та шляхетних якостей, властивих оборонцям Вітчизни.

Емоційна зрілість військовослужбовця формується під значним впливом його соціальної активності та виразно проявляється у його ставленні до дійсності, здатності до самоконтролю, стабільності емоційних реакцій та вмінні гідно долати труднощі й невдачі.

Дослідження вітчизняних науковців, зокрема В. Александрова та Є. Григоренка [2;7], підкреслюють, що специфіка військової служби кардинально відрізняється від інших професій у державному секторі. Військова служба характеризується низкою унікальних рис, які суттєво вирізняють її серед інших видів професійної діяльності:

- обов'язкове складання військової присяги на вірність народу;
- високий ступінь особистої відповідальності за виконання поставлених завдань;
- обмеженість терміном служби або умовами укладеного контракту;

необхідність беззаперечного підпорядкування відповідно до встановленої ієрархії;

жорсткі вимоги до стану здоров'я, рівня професійної та загальноосвітньої підготовки, морально-психологічних якостей та фізичної витривалості [2; 6].

Військовослужбовці, які беруть участь у бойових діях, під час виконання службових обов'язків постійно опиняються в ситуаціях, що вимагають максимальної мобілізації фізичних та психічних ресурсів організму.

Учасник бойових дій виступає водночас як особистість, що має унікальні індивідуальні риси, та як індивід, чия діяльність ґрунтується на системі потреб зі специфічною ієрархією. У процесі взаємодії з об'єктами військової діяльності він не лише пізнає їх властивості, але й глибше розуміє самого себе, що сприяє формуванню його життєвого та військового досвіду.

Військовослужбовці-учасники бойових дій можуть переживати різноманітні емоційні та сенсорні стани, які безпосередньо впливають на якість їхнього життя та соціальне благополуччя [25; 58]. Серед них варто виділити:

стан очікування – емоційний стан, зумовлений усвідомленням загрози для життя, здоров'я чи соціального статусу в умовах вимушеної бездіяльності, коли майбутні дії є невизначеними або відкладеними;

бойове збудження – інтенсивний стеничний стан, що виникає під час активних бойових дій, характеризується пригніченням аналітичних функцій свідомості та спонукає людину діяти під сильним емоційним та фізичним напруженням.

У процесі проходження служби у військовослужбовців формується активна життєва позиція та певні моральні якості, які стають основою їхньої професійної діяльності та визначальними рисами психологічного портрета. До основних соціальних якостей особистості військовослужбовця належать: загальносоціальні (патріотизм, справедливість тощо); професійні (військова майстерність, професійна компетентність); моральні (честь, військовий обов'язок, товарищівість); психологічні (витривалість, воля, самостійність); фізичні (сила, витривалість, швидкість реакції) [там само].

Додатково, можна виокремити такі риси характеру, властиві людям, які обрали захист Батьківщини своєю професією: цілеспрямованість, сміливість, наполегливість, пильність, вміння ефективно працювати в команді, доброзичливість, працьовитість, дисциплінованість, почуття честі та особистої гідності.

Особливу роль у формуванні їхнього соціально-психологічного портрета відіграють: стійкість уваги; швидкість та точність сприйняття навколишнього середовища; швидкість та гнучкість мислення; самостійність та відповідальність у прийнятті рішень; здатність оперативно ухвалювати рішення в умовах стресу; готовність до самопожертви заради захисту Батьківщини.

Таким чином, характерною особливістю професійної військової діяльності є високий рівень обов'язку та відповідальності кожного військовослужбовця за належне виконання своїх службових обов'язків. Військовослужбовці є носіями специфічного набору якостей, що визначають їхню професійну придатність. Умови військової служби вимагають підвищеної мобілізації внутрішніх фізичних та психічних ресурсів.

Треба також акцентувати увагу на тому, що специфічною рисою професії є обов'язкова участь у бойових діях, що постійно ставить військовослужбовця в ситуацію «порушеної рівноваги». Для відновлення внутрішнього психологічного комфорту військовий повинен підтримувати розумову активність, постійно контролювати свої емоції та зберігати внутрішню рівновагу в складних обставинах.

Отже, військовослужбовець об'єктивно спрямований на активну взаємодію з навколишнім світом і прагне до самореалізації через конкретну діяльність, що є невід'ємною частиною військової служби. Така орієнтація вимагає від нього постійної готовності до змін, здатності адаптуватися до викликів професійного середовища, а також ефективно виконувати свої обов'язки в умовах стресу та підвищених вимог.

Погіршенню соціально-психологічного стану військовослужбовців може сприяти також низка соціальних проблем, роль яких не можна недооцінювати. Зупинимося у даному параграфі кваліфікаційної роботи на їх характеристиці.

Так, однією з найгостріших соціальних проблем Збройних Сил України залишається питання забезпечення житлом військовослужбовців, членів їхніх сімей, а також громадян, які звільняються з військової служби. Значна кількість військовослужбовців потребує поліпшення житлових умов або не має власного житла взагалі. Хоча різні джерела надають неоднозначні оцінки масштабів цієї проблеми, вони дають змогу сформуванню загального уявлення про її серйозність [48].

Розглядаючи вплив професійної діяльності військовослужбовця на його родину, варто звернути увагу на результати соціологічних досліджень: 90% сімей військовослужбовців Збройних Сил України проживають у військових містечках та гарнізонах, розташованих у віддалених місцевостях з недостатньо розвиненою інфраструктурою; їхнє місцезнаходження зумовлене виключно доцільністю виконання службово-бойових завдань. Як наслідок, близько 30% дружин військовослужбовців не мають змоги працевлаштуватися через відсутність робочих місць, а 15% змушені працювати не за фахом. Протягом 10-15 років служби сім'я може переїжджати до чотирьох і більше разів на нове місце служби, щоразу опиняючись у новому соціальному середовищі та стикаючись з необхідністю адаптації. Крім того, слід враховувати неминучі втрати та зношення домашнього майна, а також матеріальні витрати, пов'язані з переїздами [там само].

Тому у військовослужбовців виникають психологічні проблеми не лише під час проходження військової служби, а й після її завершення. Насамперед, як зазначає В. Лазарєв, це стосується проблем соціальної адаптації та порушень у психічній сфері людини [50].

Аналізуючи процес соціально-психологічного супроводу й допомоги військовослужбовцям можна зробити висновок, що ще однією з найактуальніших проблем є ресоціалізація військовослужбовців, звільнених із військової служби «громадянське» суспільство на засадах цивільного способу життя.

Розглядаючи специфіку та чинники соціальних й психологічних проблем військовослужбовців, звільнених з військової служби, особливо в умовах

бойових дій, не можна оминути численні проблеми значної кількості інвалідів війни та військової служби, ветеранів бойових дій, які зараз відбуваються на території України. Це велика група українських громадян, яка має певний соціально-правовий статус, має значні заслуги перед суспільством та нашою державою. Вони мають право розраховувати на подяку суспільства, визнання своїх заслуг та гідну допомогу у відновлення їхнього психологічного самопочуття й благополуччя.

Отже, з урахуванням викладеного можна дійти невтішного висновку, що навіть проведення детальних розрахунків з урахуванням відповідних критеріальних функцій очевидним є наявний дисбаланс громадських, державних та приватних інтересів у сфері вирішення соціальних та психологічних проблем військовослужбовців. Існуюча структура державної допомоги військовослужбовців, зокрема, учасників бойових дій, не відрізняється системністю, не сприяє їх зосередженню на успішній реадaptaції в умовах мирного життя та прагненні до формування саме тих навичок, які найбільшою мірою сприяли б отриманню максимальної віддачі від участі у бойових діях кожного військового країни.

У сучасних умовах основні параметри процесу соціальної допомоги військовослужбовцям все ж таки дисфункціональні, що свідчить про недостатній рівень результативності управління системою соціального реабілітування військовослужбовців та ветеранів бойових дій. Це зараз є одним із основних факторів, що знижують ймовірність досягнення цілей соціального відновлення самопочуття у сфері реалізації соціальних гарантій військовослужбовців та їхнього реабілітування.

Висновки до першого розділу

Таким чином, написання першого розділу кваліфікаційної роботи сприяло виконанню завдання схарактеризувати психологічну реабілітацію військовослужбовців, як соціально-психологічну проблему.

На основі аналізу наукової літератури та нормативно-правової бази здійснення психологічної реабілітації військовослужбовців в Україні нами

визначено сутність, зміст та рсрбливості психологічної реабілітації військовослужбовців, розкрито їхню психологічну характеристику та обгрунтовано низку соціально-психологічні проблеми.

До основних соціальних проблем належать забезпечення захисту свободи, честі та гідності військовослужбовців; дотримання права на свободу пересування та вибір місця проживання; свободу слова та право на участь у зборах, мітингах, демонстраціях, ходах, пікетуванні; право на участь в управлінні справами держави та громадськими об'єднаннями; службовий час та право на відпочинок; питання грошового забезпечення та додаткових виплат; право на охорону здоров'я та медичну допомогу; право на освіту та права в галузі культури; питання проїзду в транспорті та поштових відправлень тощо.

Зроблено висновок, що, незважаючи на те, що військовослужбовці мають високий соціальний статус, а їх здоров'я постійно перебуває під спостереженням, вони схильні до багатьох факторів, які негативно впливають на їх фізичний та психологічний стан. І соціально-психологічні проблеми:

- умови виконання завдань із ризиком для життя,
- ризик набуття посттравматичного стресового синдрому;
- необхідність частої адаптації дітей до нових шкіл та колективів, проблеми працевлаштування членів сім'ї;
- соціальні проблеми військовослужбовців-жінок.

Отже, сучасний стан масової ідеології, духовності суспільства, формування морального вигляду українського військовослужбовця пов'язане з серйозними протиріччями в суспільній свідомості, вирішення яких відбувалося через ломку усталених моральних принципів, ідей, традицій колишнього життя, шляхом перегляду наукових, культурних поглядів. Щодо психологічних проблем, вирішення яких потребує психологічного реабілітування військовослужбовців, відносимо: посттравматичний розлад, його гострі та хронічні ознаки; поведінкові порушення тощо.

Уточнено поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців», яке ми розуміємо як комплекс заходів і впливів на соціальний й психологічний стан людини з метою відновлення здатності до повноцінного соціального

функціонування на засадах соціально-психічного благополуччя.

Схарактеризовано сутність, зміст та особливості здійснення соціальної реабілітації. Так, сутність її найбільш суттєво проявляється в ключових функціях, зокрема: соціально-реабілітаційній, корекційній, відновлювальній, мотиваційній та інших.

Саме тому, особливого значення у зв'язку має соціальна реабілітація військовослужбовців. Вона передбачає комплекс заходів із своєчасної діагностики морально-психологічного стану військовослужбовців, надання їм допомоги у адаптації до нових умов служби, корекцію їхньої поведінки і реабілітацію після того, як вони зазнали дії важких психотравмуючих факторів.

Реалізація цих завдань може бути здійснена на основі цілісної державної політики із застосуванням передових видів, форм та методів соціального реабілітування ветеранів бойових дій.

Це обґрунтовує потребу ефективності здійснення соціальної реабілітації, практичним засадам організації якої присвячено наступний розділ кваліфікаційної роботи.

РОЗДІЛ 2.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ

2.1. Практико-методологічні засади соціальної реабілітації військовослужбовців, звільнених після проходження служби в умовах бойових дій

Соціальна реабілітація військовослужбовців, які завершили службу в умовах бойових дій та повертаються до мирного життя, є складним, багатограним процесом, що вимагає не лише глибокого теоретичного осмислення, але й чітко визначених практико-методологічних засад. Ефективність реабілітаційних заходів безпосередньо залежить від обґрунтованості використовуваних підходів, методів, форм та технологій, а також від злагодженої роботи усіх суб'єктів реабілітаційного процесу [4]. Цей параграф присвячений аналізу практичних аспектів та методологічних основ організації соціальної реабілітації зазначеної категорії осіб в Україні, з урахуванням як вітчизняного досвіду, так і міжнародних стандартів. Розуміння цих засад є ключовим для розробки дієвих програм та вдосконалення існуючої системи допомоги ветеранам.

Отже, методологічною основою соціальної реабілітації військовослужбовців, звільнених після участі в бойових діях, слугує система науково обґрунтованих принципів, які визначають загальну спрямованість, зміст та організацію реабілітаційного процесу [47; 51-52]. Ці принципи є не просто декларативними твердженнями, а дієвими інструментами, що скеровують практичну роботу соціальних працівників та забезпечують її якість. До таких ключових принципів належать:

Принцип клієнтоцентрованості (особистісно-орієнтований підхід): цей фундаментальний принцип ставить в центр реабілітаційного процесу самого ветерана, визнаючи його активним суб'єктом, а не пасивним об'єктом впливу.

Реалізація цього принципу передбачає глибоке вивчення та врахування індивідуальних потреб, запитів, цінностей, унікального життєвого досвіду та наявних ресурсів кожного військовослужбовця. Реабілітаційні програми, побудовані на цьому принципі, мають бути максимально гнучкими, адаптованими до конкретної особистості та її життєвої ситуації, що дозволяє досягти кращих результатів та підвищити мотивацію ветерана до участі в реабілітаційних заходах.

Принцип комплексності (цілісності): соціальна реабілітація не може обмежуватися одним аспектом життя ветерана, оскільки наслідки бойового досвіду часто мають системний характер. Цей принцип наголошує на необхідності охоплення всіх ключових сфер життєдіяльності: психологічної (подолання травми, стабілізація емоційного стану), соціальної (відновлення зв'язків, інтеграція в громаду), медичної (лікування поранень та захворювань), професійної (працевлаштування, перекваліфікація), правової (захист прав та отримання пільг), а іноді й духовної. Це вимагає інтегрованого підходу та тісної міждисциплінарної взаємодії фахівців різного профілю, таких як психологи, соціальні працівники, медики, юристи, фахівці з працевлаштування, які працюють як єдина команда.

Принцип безперервності та наступності: реабілітація – це не короткочасний захід, а тривалий процес, що може розтягуватися на місяці, а іноді й роки. Тому важливо забезпечити послідовність та логічний зв'язок між різними етапами реабілітаційних заходів, починаючи з моменту звільнення військовослужбовця, через первинну адаптацію, і до повної соціальної інтеграції. Наступність передбачає плавний перехід ветерана від однієї служби чи програми до іншої, уникаючи «провалів» у наданні допомоги та забезпечуючи так званий «безшовний» супровід.

Принцип активності та партнерства: успіх соціальної реабілітації значною мірою залежить від активної участі самого ветерана. Цей принцип передбачає залучення його до розробки та реалізації індивідуального реабілітаційного плану, стимулювання власної активності, відповідальності за результати та віри у власні сили. Взаємодія між фахівцем та ветераном має

будуватися на засадах партнерства, довіри, взаємоповаги та відкритого діалогу, де ветеран є повноправним учасником процесу.

Принцип доступності та своєчасності: реабілітаційні послуги мають бути доступними для всіх ветеранів, незалежно від їхнього місця проживання, фінансового стану чи соціального статусу. Це стосується як територіальної доступності (наявність послуг у громадах), так і фінансової (безоплатність або доступна вартість) та інформаційної (поінформованість про наявні можливості). Не менш важливою є своєчасність надання допомоги: чим раніше розпочнуться реабілітаційні заходи, тим вищі шанси запобігти хронізації проблем та ускладнень.

Принцип конфіденційності та поваги до гідності: робота з ветеранами, які пережили травматичний досвід, вимагає особливої делікатності. Суворе дотримання етичних норм, зокрема забезпечення конфіденційності особистої інформації та поваги до людської гідності ветерана на всіх етапах реабілітації, є обов'язковою умовою для побудови довірливих стосунків та ефективної взаємодії.

Принцип наукової обґрунтованості та доказовості (evidence-based practice): у практичній роботі з ветеранами необхідно використовувати методи, техніки та технології, ефективність яких підтверджена науковими дослідженнями та успішним практичним досвідом. Це дозволяє уникнути застосування неефективних або навіть шкідливих підходів та забезпечити максимально можливий позитивний результат.

Принцип опори на ресурси: кожен ветеран, попри пережиті труднощі, має певні внутрішні ресурси (життєстійкість, набуті навички, сильні сторони характеру, життєвий досвід) та ресурси соціального оточення (підтримка сім'ї, друзів, ветеранських спільнот, громади). Завданням фахівців є виявлення цих ресурсів та максимальне їх використання в реабілітаційному процесі, що сприяє підвищенню самооцінки ветерана та його здатності до самостійного подолання труднощів.

Принцип системності: ветеран розглядається не ізольовано, а як елемент ширших соціальних систем – сім'ї, трудового колективу, громади,

суспільства в цілому. Успішна реабілітація передбачає врахування впливу цих систем на ветерана, а також, за потреби, вплив на самі системи для створення сприятливого та підтримуючого середовища (наприклад, робота з сім'єю, просвітницька робота в громаді).

Принцип превентивності: робота має бути спрямована не лише на подолання вже існуючих проблем (наприклад, ПТСР, депресія, соціальна ізоляція), але й на їх попередження або запобігання їх поглибленню. Це включає заходи з психоедукації, раннього виявлення груп ризику, формування навичок стресостійкості та здорового способу життя.

Дотримання цих принципів є не просто формальною вимогою, а запорукою побудови ефективної, гуманної та дійсно дієвої системи соціальної реабілітації, яка сприятиме поверненню ветеранів до повноцінного та гідного життя в мирному суспільстві.

Розкриємо основні напрями та зміст практичної соціально-реабілітаційної роботи.

Так, практична реалізація соціальної реабілітації військовослужбовців, звільнених після участі в бойових діях, здійснюється за кількома взаємопов'язаними напрямками, кожен з яких має свій специфічний зміст та вимагає застосування відповідних методів і технологій [48]. Ці напрями тісно переплітаються, доповнюючи один одного та забезпечуючи комплексний вплив.

Одним із ключових напрямків соціальної реабілітації й допомоги є *Психологічна реабілітація та підтримка*. Цей напрям є одним із засадничих, оскільки бойовий досвід неминуче залишає слід на психіці людини.

Розкриємо зміст цього напрямку роботи. Так, першочерговим завданням є діагностика психоемоційного стану ветерана, виявлення ознак посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії, тривожних розладів, проблем із зловживанням психоактивними речовинами. На основі діагностики надається індивідуальна та/або групова психотерапевтична допомога. Використовуються різні методики, ефективність яких доведена для роботи з бойовою травмою, такі як когнітивно-поведінкова терапія (КПТ), зокрема її

травмофокусований варіант (ТФ-КПТ), десенсибілізація та переробка рухами очей (EMDR), експозиційна терапія, а також арт-терапія, тілесно-орієнтована терапія, гештальт-терапія. Важливим є кризове консультування у випадках гострих станів. Психологічна просвіта (психоедукація) спрямована на інформування ветеранів та їхніх родин про особливості адаптації до мирного життя, механізми виникнення та прояви психологічних проблем, способи управління стресом та розпізнавання тривожних симптомів. Окремий акцент робиться на формуванні навичок емоційної саморегуляції та конструктивних копінг-стратегій.

Наступний напрям це *Соціально-адаптаційна робота*. Цей напрям спрямований на відновлення та гармонізацію соціальних зв'язків ветерана та його успішну інтеграцію в цивільне життя.

Змістом роботи соціальних працівників за цим напрямом є надання допомоги у відновленні та налагодженні стосунків у сім'ї, з друзями, колегами. Сприяння реінтеграції в громаду, подолання почуття відчуженості. Формування або відновлення навичок ефективної комунікації, асертивної поведінки та конструктивного вирішення конфліктів у цивільному середовищі, яке може суттєво відрізнятися від військового. Допомога в організації змістовного дозвілля, залучення до громадської активності, волонтерства, спортивних секцій, ветеранських організацій, що сприяє розширенню соціальних контактів та відчуттю приналежності. Окрема увага приділяється роботі з сім'ями ветеранів, наданню їм психологічної, інформаційної та соціальної підтримки, навчанню ефективним стратегіям взаємодії та подолання кризових ситуацій, пов'язаних з поверненням близької людини з війни.

Серед ключових напрямів соціальної реабілітації, що складають її практичні засади організації й здійснення, є *Професійна реабілітація та сприяння зайнятості*, адже повернення до трудової діяльності є важливим фактором соціальної стабільності та самореалізації ветерана.

Напрямок передбачає проведення профорієнтаційного консультування для допомоги у визначенні професійних інтересів, схильностей та можливостей на сучасному ринку праці, враховуючи набутий у війську досвід та стан здоров'я.

Сприяння у здобутті нової цивільної професії або перекваліфікації через організацію навчальних курсів, тренінгів, стажувань. Надання допомоги у пошуку роботи: написання резюме, підготовка до співбесід, використання баз даних вакансій. Підтримка підприємницьких ініціатив ветеранів (консультації, допомога в отриманні грантів, менторство). Важливою є також допомога в адаптації на новому робочому місці, взаємодія з роботодавцями для створення сприятливих умов.

Соціально-правовий захист та консультування. Ветерани часто потребують допомоги у реалізації своїх законних прав та гарантій. Отже, це напрям роботи передбачає комплексне інформування ветеранів та членів їхніх сімей про їхні права, пільги (медичні, житлові, освітні, транспортні тощо) та державні гарантії, передбачені законодавством. Надання кваліфікованих юридичних консультацій з питань отримання статусу учасника бойових дій, оформлення соціальних виплат, вирішення житлових проблем, отримання медичного забезпечення, оскарження неправомірних дій. Практична допомога в оформленні необхідних документів та звернень до відповідних інстанцій. За потреби, представництво інтересів ветеранів у державних установах та судових органах.

Медико-соціальна реабілітація та оздоровлення забезпечує фізичне здоров'я військовослужбовців що є основою для успішної соціальної реабілітації. Цей напрям спрямований на сприяння в отриманні своєчасної та кваліфікованої медичної допомоги, включаючи діагностику, лікування та реабілітацію наслідків поранень, травм та захворювань, пов'язаних з участю в бойових діях. Організація та направлення на санаторно-курортне лікування та оздоровлення. Пропаганда здорового способу життя, профілактика захворювань, формування відповідального ставлення до власного здоров'я.

Й останнім, мабуть, напрямом, з огляду та аналізу наукових джерел є *Інформаційно-просвітницька діяльність*. Цей напрям спрямований як на самих ветеранів, так і на суспільство в цілому. Така діяльність соціальних працівників спрямована на надання ветеранам актуальної, достовірної та легкодоступної інформації про всі наявні реабілітаційні послуги, програми, центри, ресурси.

Формування позитивного та шанобливого образу ветерана в суспільстві, подолання негативних стереотипів та стигматизації. Проведення інформаційних кампаній у ЗМІ та соціальних мережах для підвищення обізнаності населення про проблеми, потреби та потенціал ветеранів, а також про важливість їхньої підтримки.

Кожен із цих напрямів вимагає застосування специфічних методів та технологій, а їх ефективна реалізація можлива лише за умови тісної координації зусиль усіх залучених сторін та інституцій.

Практико-організаційні засади соціальної реабілітації зумовлюють необхідність розкриття нами в цьому параграфі роботи форми, методи та технології соціальної реабілітації.

Вибір конкретних форм, методів та технологій соціальної реабілітації залежить від цілої низки факторів: індивідуальних потреб та запитів ветерана, етапу реабілітаційного процесу (наприклад, первинна адаптація чи довгострокова інтеграція), наявних матеріально-технічних та кадрових ресурсів, а також специфіки завдань, що вирішуються в рамках того чи іншого напрямку роботи.

Отже, ключовими формами здійснення соціальної реабілітації вважаємо такі, як-от:

Індивідуальна робота. Ця форма передбачає безпосередню взаємодію "віч-на-віч" фахівця (психолога, соціального працівника, юриста, профконсультанта) з ветераном. Це можуть бути індивідуальні консультації, психотерапевтичні сесії, коучинг-сесії, а також соціальний супровід за моделлю кейс-менеджменту, коли фахівець координує надання комплексної допомоги. Індивідуальна робота дозволяє максимально врахувати особистісні особливості, потреби та темп просування ветерана.

Групова робота. Організація терапевтичних груп (наприклад, для роботи з ПТСР, депресією), груп взаємодопомоги (де ветерани діляться досвідом та підтримують один одного), тренінгових груп (наприклад, тренінги соціальних навичок, управління гнівом, профілактики залежностей, розвитку стресостійкості). Групова робота сприяє обміну досвідом, отриманню емоційної

підтримки від людей зі схожими проблемами, розвитку комунікативних навичок, зменшенню почуття ізоляції. Особливо ефективними є групи підтримки за принципом "рівний-рівному", де модераторами чи фасилітаторами виступають самі ветерани, які пройшли відповідну підготовку.

Сімейна робота. Ця форма включає консультування та терапію для подружніх пар та цілих сімей ветеранів. Вона допомагає налагодити ефективну комунікацію в родині, вирішити конфлікти, що виникли або загострилися після повернення ветерана, адаптуватися до змін, що відбулися з ним та в сімейній системі в цілому, а також мобілізувати ресурси сім'ї для підтримки процесу реабілітації.

Робота в громаді (Community-based rehabilitation). Цей підхід передбачає активне залучення ресурсів місцевої громади до процесу реабілітації, створення мереж соціальної підтримки, організацію спільних заходів (культурних, спортивних, освітніх), спрямованих на інтеграцію ветеранів у життя громади та формування толерантного ставлення до них.

Щодо методів соціальної реабілітації вважаємо за доцільне враховувати такі:

Діагностичні методи. Включають широкий спектр інструментів, таких як анкетування, стандартизоване психологічне тестування (наприклад, для виявлення ПТСР, рівня депресії, тривоги), професійне тестування, структуроване та напівструктуроване інтерв'ю, метод спостереження, аналіз документів (медичних виписок, характеристик тощо). Ці методи використовуються для комплексної оцінки стану ветерана, його потреб, ресурсів та проблемних зон.

Консультування. Надання індивідуальних та групових консультацій з широкого кола питань – психологічних (подолання стресу, адаптація), соціальних (відновлення зв'язків, вирішення конфліктів), юридичних (права, пільги), професійних (вибір професії, працевлаштування).

Психотерапевтичні методи. Застосування різноманітних науково обґрунтованих напрямів психотерапії, адаптованих для роботи з наслідками бойової травми та іншими психологічними проблемами ветеранів, таких як

травмофокусована когнітивно-поведінкова терапія (ТФ-КПТ), EMDR, експозиційна терапія, арт-терапія, гештальт-терапія, психодрама, тілесно-орієнтована терапія.

Методи соціально-педагогічної підтримки. Інформування, навчання соціально значущим навичкам (наприклад, фінансової грамотності, ведення здорового способу життя), організація освітніх програм та курсів, спрямованих на підвищення рівня соціальної компетентності.

Методи соціального супроводу (кейс-менеджмент). Комплексний, індивідуалізований супровід ветерана, що передбачає оцінку потреб, розробку індивідуального плану реабілітації, координацію зусиль різних фахівців та служб, моніторинг процесу та оцінку результатів.

Методи активізації внутрішніх ресурсів. Використання технік мотиваційного інтерв'ювання для підвищення внутрішньої мотивації ветерана до змін, коучингових підходів для постановки цілей та їх досягнення, навчання технікам самодопомоги та саморегуляції.

Методи соціокультурної реабілітації. Залучення ветеранів до різноманітної творчої діяльності (музика, живопис, театр), спортивних заходів, туристичних походів, культурно-масових заходів, що сприяє самовираженню, розширенню кола інтересів та соціальних контактів.

Практичні засади організації соціальної реабілітації передбачають розкриття сучасних технологій її здійснення. До таких, з огляду аналізу теоретичних та наукових джерел, є *інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), технології проектного менеджменту, технології проектного менеджменту, створення мультидисциплінарних команд, технології роботи з кризовими станами.*

Широке використання онлайн-консультування та телепсихології для надання допомоги ветеранам у віддалених регіонах або тим, хто має обмежені можливості пересування. Застосування освітніх веб-платформ для дистанційного навчання та перекваліфікації. Розробка та впровадження мобільних додатків для психологічної самодопомоги, моніторингу стану,

надання інформації. Використання технологій віртуальної реальності (VR) для проведення експозиційної терапії при ПТСР, тренування соціальних навичок.

Технології проектного менеджменту застосовуються для розробки, реалізації та оцінки ефективності комплексних реабілітаційних програм та проектів.

Технології створення мультидисциплінарних команд передбачають впровадження ефективних моделей взаємодії фахівців різного профілю (соціальних працівників, психологів, медиків, юристів) для надання скоординованої та комплексної допомоги ветеранам.

Та для розробка та застосування чітких алгоритмів дій та протоколів для надання допомоги ветеранам у гострих кризових ситуаціях (наприклад, при суїцидальних думках, панічних атаках) доцільним є використання *технологій роботи з кризовими станами*.

Функціонування ефективної системи соціальної реабілітації військовослужбовців детермінується чітким розподілом функцій, відповідальності та налагодженою координацією зусиль між різними суб'єктами на національному, регіональному та місцевому рівнях. Ключову роль у цьому процесі відіграють державні органи, серед яких центральне місце посідає Міністерство у справах ветеранів України, відповідальне за формування та реалізацію державної політики у сфері соціального захисту та реабілітації ветеранів. Вагомий внесок у забезпечення реабілітаційного процесу роблять також Міністерство соціальної політики, яке опікується наданням широкого спектру соціальних послуг; Міністерство охорони здоров'я, що забезпечує медичну та психологічну допомогу; та Міністерство оборони, яке надає первинну підтримку під час та одразу після звільнення військовослужбовців. На місцевому рівні відповідальність за створення та функціонування реабілітаційних установ, а також за фінансування відповідних програм покладається на місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Усі зазначені державні інституції забезпечують нормативно-правове регулювання, фінансування та контроль за якістю надання реабілітаційних послуг.

Важливою складовою інституційного забезпечення є спеціалізовані реабілітаційні центри та установи, які можуть мати державну, комунальну або приватну форму власності. Ці центри надають комплексні реабілітаційні послуги, що охоплюють психологічну, соціальну, фізичну та професійну реабілітацію, при цьому їхня діяльність має бути спрямована на надання індивідуалізованої та якісної допомоги. Невід'ємною частиною системи є заклади охорони здоров'я – лікарні, поліклініки, спеціалізовані госпіталі для ветеранів війни, де надається кваліфікована медична допомога, проводяться діагностичні процедури, лікування наслідків поранень та захворювань, а також психологічна та психіатрична підтримка.

На рівні громад значну роль відіграють соціальні служби, зокрема територіальні центри соціального обслуговування та центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які надають широкий спектр соціальних послуг, включаючи соціальний супровід, консультування та допомогу в кризових ситуаціях. Освітні заклади, такі як університети, коледжі та центри професійно-технічної освіти, виконують важливу функцію у професійній підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації ветеранів, тим самим сприяючи їхній успішній інтеграції на ринку праці.

Особливої уваги заслуговують громадські та волонтерські організації, які часто виконують надзвичайно важливу та незамінну роль у системі соціальної реабілітації. Завдяки своїй гнучкості, інноваційності та здатності швидко реагувати на актуальні потреби ветеранів, вони ефективно заповнюють прогалини в державній системі. Громадські організації надають психосоціальну підтримку, юридичну допомогу, реалізують освітні та культурні проекти, часто залучаючи до роботи самих ветеранів за принципом "рівний-рівному". Поруч з ними активно діють ветеранські об'єднання, які захищають права та інтереси ветеранів, сприяють їхньому згуртуванню, взаємодопомозі, а також відіграють роль у збереженні бойових традицій та патріотичному вихованні молоді, виступаючи важливими партнерами у реалізації реабілітаційних програм.

Не можна недооцінювати роль сім'ї та найближчого соціального оточення ветерана, які є найважливішим ресурсом підтримки. Водночас, члени

сім'ї самі часто потребують психологічної допомоги, інформаційної підтримки та навчання для кращого розуміння стану ветерана та надання йому ефективної допомоги. Важливими стейкхолдерами є також роботодавці та бізнес-середовище, які мають створювати сприятливі умови для працевлаштування та професійної адаптації ветеранів, враховуючи їхній унікальний досвід та потенційні потреби, що є ознакою розвитку соціально відповідального бізнесу. Нарешті, наукові установи та експертне середовище, включаючи університети та науково-дослідні інститути, забезпечують науково-методичний супровід реабілітаційного процесу: розробляють нові методики, проводять дослідження ефективності існуючих програм, а також здійснюють підготовку та підвищення кваліфікації фахівців для роботи з ветеранами.

Таким чином, практико-методологічні засади соціальної реабілітації військовослужбовців, звільнених після проходження служби в умовах бойових дій, являють собою комплексну систему, що базується на чітких принципах, охоплює різноманітні напрями, форми та методи роботи, та вимагає злагодженої взаємодії широкого кола суб'єктів. Розвиток та вдосконалення цих засад, впровадження інноваційних підходів та технологій, а також забезпечення належного фінансування та кадрового потенціалу є ключовими умовами для підвищення ефективності реабілітаційних зусиль та успішної реінтеграції ветеранів у суспільство. Подальше дослідження ефективності конкретних програм та методик, а також вивчення передового міжнародного досвіду дозволить оптимізувати систему соціальної реабілітації в Україні, зробивши її більш дієвою та орієнтованою на потреби кожного захисника та захисниці.

2.2. Розробка програми соціальної реабілітації кадрових військовослужбовців після проходження служби в умовах збройного конфлікту

Актуальність розробки та впровадження комплексних програм соціальної реабілітації для кадрових військовослужбовців, які завершили

службу в умовах збройного конфлікту, зумовлена специфікою їхнього професійного шляху та унікальними викликами, з якими вони стикаються під час переходу до цивільного життя. На відміну від військовослужбовців строкової служби чи мобілізованих, кадрові військові присвячують значну частину свого життя армії, що формує глибоко вкорінену професійну ідентичність, специфічний світогляд, набір навичок та соціальних зв'язків, переважно в межах військового середовища. Тривале перебування в умовах підвищеного ризику, бойового стресу, а також особливості військової субкультури накладають значний відбиток на їхній психоемоційний стан, соціальне функціонування та адаптаційні можливості після звільнення. Відтак, стандартні підходи до реабілітації можуть виявитися недостатньо ефективними, що вимагає створення цілеспрямованих програм, які враховують саме потреби цієї категорії ветеранів.

Метою такої програми є не лише подолання негативних наслідків бойового досвіду, але й сприяння успішній реінтеграції кадрових військовослужбовців у суспільство, максимальне використання їхнього унікального досвіду та потенціалу в мирному житті.

Фундаментом для розробки ефективної програми соціальної реабілітації кадрових військовослужбовців має стати система науково обґрунтованих принципів та методологічних підходів.

Першочерговим є принцип індивідуалізації та клієнтоцентрованості, що передбачає розробку персоналізованого реабілітаційного плану для кожного ветерана на основі ретельної діагностики його потреб, ресурсів, психологічного стану та життєвих обставин. Не менш важливим є принцип комплексності, який вимагає інтегрованого підходу до вирішення проблем ветерана, охоплюючи психологічну, соціальну, медичну, професійну, правову та освітню сфери. Це зумовлює необхідність формування мультидисциплінарних команд фахівців, здатних надавати скоординовану допомогу.

Програма повинна базуватися на принципі безперервності та наступності, забезпечуючи довготривалий супровід ветерана на різних етапах його адаптації, від підготовки до звільнення до повної соціальної інтеграції.

Реалізація програми має спиратися на доказові практики (evidence-based practices), тобто використання методів та технологій, ефективність яких підтверджена науковими дослідженнями та успішним досвідом. Важливо також застосовувати ресурсно-орієнтований підхід, що фокусується на виявленні та активізації внутрішніх сильних сторін ветерана та ресурсів його соціального оточення. Принцип активної участі самого військовослужбовця у плануванні та реалізації власної реабілітації є ключовим для підвищення його мотивації та відповідальності за результати. Конфіденційність, повага до гідності особистості та проактивний підхід, спрямований на попередження можливих кризових станів, також є невід'ємними складовими методологічного підґрунтя програми.

Програма соціальної реабілітації кадрових військовослужбовців має включати декілька взаємопов'язаних ключових компонентів, спрямованих на вирішення специфічних завдань.

Психологічний компонент передбачає проведення комплексної психологічної діагностики для виявлення ознак посттравматичного стресового розладу, депресивних та тривожних станів, проблем із залежностями та інших психологічних труднощів. На основі діагностики надається індивідуальна та групова психотерапевтична допомога з використанням науково обґрунтованих методів, таких як когнітивно-поведінкова терапія, EMDR, травмофокусована терапія. Важливим є проведення тренінгів зі стрес-менеджменту, розвитку навичок емоційної саморегуляції, підвищення стресостійкості та резилієнтності. Соціально-адаптаційний компонент програми має бути спрямований на відновлення та розбудову соціальних зв'язків у цивільному середовищі. Це включає допомогу у налагодженні стосунків із членами сім'ї, які могли зазнати змін під час тривалої служби та участі у бойових діях, розвиток комунікативних навичок, необхідних для ефективної взаємодії в нових соціальних ролях, а також сприяння інтеграції у місцеву громаду через залучення до громадської діяльності, волонтерства, ветеранських організацій та груп взаємодопомоги за принципом "рівний-рівному".

Професійно-реадаптаційний компонент програми є особливо важливим для кадрових військовослужбовців, оскільки їхня попередня кар'єра була тісно пов'язана з військовою службою. Для тих, хто вирішує повністю змінити сферу діяльності, програма повинна передбачати профорієнтаційне консультування, допомогу в аналізі наявних навичок та їхньої трансферності на цивільні професії, а також можливості для перекваліфікації або здобуття нової освіти. Необхідно сприяти визнанню військового досвіду та кваліфікацій у цивільному секторі. Для тих, хто бажає продовжити кар'єру у сфері безпеки та оборони, але вже в цивільному статусі, або планує викладацьку чи консультативну діяльність, використовуючи свій військовий досвід, програма має надавати підтримку у пошуку відповідних вакансій та адаптації до нових умов праці. Важливим є розвиток підприємницьких навичок для тих, хто розглядає можливість започаткування власної справи.

Медико-оздоровчий компонент має забезпечувати доступ до якісної медичної допомоги для лікування наслідків поранень, травм та хронічних захворювань, пов'язаних зі службою, а також програми фізичної реабілітації та санаторно-курортного оздоровлення. Пропаганда здорового способу життя, профілактика захворювань та навчання навичкам турботи про власне здоров'я також є невід'ємною частиною цього компоненту. Правовий та інформаційний компоненти передбачають надання кваліфікованих юридичних консультацій щодо прав, пільг та соціальних гарантій, допомогу в оформленні документів, а також забезпечення доступу до актуальної інформації про наявні ресурси та послуги.

Реалізація програми соціальної реабілітації кадрових військовослужбовців має бути поетапною та довготривалою. Перший етап – підготовчий (або переддемобілізаційний) – може розпочинатися ще до офіційного звільнення зі служби. На цьому етапі проводиться первинна психоедукація щодо можливих труднощів адаптації, інформування про доступні програми підтримки, попередня оцінка потреб та розробка індивідуального плану переходу.

Другий етап – гострої адаптації – охоплює перші місяці після звільнення. Він характеризується наданням інтенсивної психологічної підтримки, допомогою у вирішенні нагальних соціально-побутових питань, сприянням у налагодженні первинних контактів у цивільному середовищі. У разі потреби надається кризова допомога.

Третій етап – довгострокової інтеграції та розвитку – передбачає тривалий супровід, спрямований на закріплення позитивних змін, подальший особистісний та професійний розвиток, підтримку у подоланні віддалених наслідків бойового досвіду та сприяння повноцінній самореалізації ветерана в суспільстві. На цьому етапі важливу роль відіграють групи взаємодопомоги, менторські програми та залучення до суспільно корисної діяльності.

Особливістю програми для кадрових військових має бути врахування потенційної втрати статусу, авторитету та чітко визначеної ролі, притаманних військовій службі, та допомога у формуванні нової позитивної ідентичності в цивільному житті, можливо, з використанням їхніх лідерських якостей та організаційних здібностей.

Невід'ємною частиною програми є робота з сім'ями кадрових військовослужбовців. Тривала відсутність, специфіка військової служби та пережитий бойовий досвід впливають не лише на самого військового, але й на його рідних. Програма повинна включати сімейне консультування, психоедукаційні заходи для подружжя та дітей, спрямовані на розуміння змін, що відбулися з ветераном, навчання ефективним стратегіям комунікації та взаємопідтримки, а також допомогу у подоланні кризових ситуацій в родині.

Важливою є також робота, спрямована на формування в суспільстві атмосфери поваги та підтримки ветеранів, подолання стигматизації та упередженого ставлення, що може значно ускладнювати процес їхньої реінтеграції. Це може включати інформаційні кампанії, співпрацю зі ЗМІ, освітні заходи для різних цільових аудиторій.

Для забезпечення ефективності розробленої програми необхідне впровадження системи моніторингу та оцінки.

Моніторинг має здійснюватися на всіх етапах реалізації програми та включати збір даних про кількість охоплених ветеранів, надані послуги, задоволеність учасників. Оцінка ефективності повинна проводитися як на короткостроковому (безпосередні результати втручання), так і на довгостроковому рівні (стійкість позитивних змін, рівень соціальної інтеграції, якість життя). Результати моніторингу та оцінки мають використовуватися для постійного вдосконалення програми, її адаптації до мінливих потреб ветеранів та підвищення її дієвості. Забезпечення сталого фінансування програми, підготовка кваліфікованих фахівців (психологів, соціальних працівників, профконсультантів), здатних працювати з цією специфічною категорією клієнтів, а також налагодження ефективної міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії є ключовими умовами успішної реалізації програми.

На завершення, розробка та імплементація комплексної, багатокомпонентної та поетапної програми соціальної реабілітації для кадрових військовослужбовців, які пройшли службу в умовах збройного конфлікту, є стратегічним завданням держави та суспільства. Така програма, що враховує унікальні потреби та виклики цієї категорії ветеранів, має бути спрямована не лише на мінімізацію негативних наслідків війни, але й на максимальне розкриття їхнього потенціалу, сприяння їхній успішній самореалізації та активній участі у розбудові мирного життя. Це не лише прояв вдячності та поваги до людей, які присвятили своє життя захисту країни, але й важлива інвестиція у соціальну стабільність, згуртованість та безпеку суспільства.

Висновки до другого розділу

У другому розділі дипломної роботи «Організаційно-практичні аспекти соціальної реабілітації військовослужбовців в Україні» було здійснено детальний аналіз сучасного стану системи надання реабілітаційної допомоги учасникам бойових дій. Розглянуто ключові напрями, форми та методи, що застосовуються у практиці соціальної реабілітації, а також проаналізовано роль

різних суб'єктів у цьому процесі, включаючи державні інституції, громадські організації та волонтерський рух.

Проведене дослідження показало, що в Україні сформовано певну інфраструктуру та напрацьовано досвід у сфері соціальної реабілітації військовослужбовців. Державою вживаються заходи щодо нормативно-правового врегулювання, створення спеціалізованих установ та фінансування реабілітаційних програм. Активно розвиваються такі напрями, як психологічна реабілітація, спрямована на подолання наслідків бойового стресу та ПТСР; соціально-адаптаційна робота, що має на меті відновлення соціальних зв'язків та інтеграцію в громаду; професійна реабілітація, орієнтована на повернення до трудової діяльності; а також медико-соціальна та юридична підтримка. Використовуються різноманітні форми роботи, включаючи індивідуальні консультації, групову терапію, тренінги, сімейне консультування та роботу в громаді.

Водночас, аналіз виявив низку системних проблем та викликів, що знижують загальну ефективність реабілітаційних зусиль. Серед них можна виділити недостатню координацію між різними відомствами та організаціями, що призводить до фрагментарності та дублювання послуг; нерівномірний доступ до якісної реабілітаційної допомоги, особливо у віддалених регіонах; брак кваліфікованих фахівців, підготовлених для роботи зі специфічними потребами ветеранів; недостатній рівень поінформованості самих військовослужбовців про наявні можливості та програми. Також спостерігається потреба у подальшому розвитку та впровадженні науково обґрунтованих та доказових методик реабілітації, адаптованих до українського контексту.

Особливо важливу роль у системі соціальної реабілітації відіграють громадські організації та волонтерський рух, які часто демонструють більшу гнучкість, інноваційність та здатність оперативно реагувати на потреби ветеранів, заповнюючи прогалини в державній системі. Їхній досвід та потенціал потребують подальшої підтримки та інтеграції в загальну стратегію реабілітації.

Таким чином, другий розділ роботи дозволив окреслити реальний стан справ у сфері соціальної реабілітації військовослужбовців в Україні, виявити як позитивні напрацювання, так і існуючі проблеми. Це створює необхідне підґрунтя для проведення емпіричного дослідження, спрямованого на глибше вивчення психосоціальних наслідків участі у бойових діях та потреб самих ветеранів, а також для розробки конкретних рекомендацій щодо вдосконалення системи реабілітаційної допомоги, що буде представлено у наступному розділі.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ОПТИМІЗАЦІЇ

3.1. Методологія, організація та результати проведення емпіричного дослідження

Теоретичний аналіз проблеми соціальної реабілітації військовослужбовців, представлений у попередніх розділах, підкреслює багатогранність та складність психосоціальних наслідків участі у збройному конфлікті. Для глибшого розуміння специфіки цих наслідків в умовах сучасної України, виявлення актуальних потреб ветеранів та оцінки ефективності існуючих реабілітаційних підходів було проведено емпіричне дослідження.

Цей параграф присвячений детальному опису методології та організації проведеного дослідження, а також представленню та аналізу отриманих емпіричних даних.

Метою даного дослідження було вивчення ключових психосоціальних проблем, з якими стикаються військовослужбовці після повернення із зони бойових дій, аналіз їхнього впливу на процес соціальної адаптації та ідентифікація пріоритетних напрямів для вдосконалення системи соціальної реабілітації.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі завдання: визначити найбільш поширені психологічні проблеми (ПТСР, депресія, тривожність) серед досліджуваної групи; проаналізувати особливості соціальної дезадаптації (труднощі у сімейних стосунках, проблеми з працевлаштуванням); дослідити рівень поінформованості про реабілітаційні послуги та виявити актуальні потреби ветеранів з метою забезпечення ефективності й цілеспрямованості подальших соціально-реабілітаційних заходів.

У дослідженні взяли участь 20 військовослужбовців чоловічої статі, які повернулися із зони бойових дій протягом останніх 6-8 місяців. Критеріями

відбору респондентів були: наявність статусу учасника бойових дій, вік від 28 до 55 років, добровільна згода на участь.

Вибірка формувалася через контакти з ветеранськими організаціями та волонтерськими групами. Середній вік респондентів склав 38,5 роки. Більшість опитаних (65%) мали вищу освіту, 70% перебували у шлюбі. Тривалість участі у бойових діях варіювалася від 8 до 24 місяців, середній показник – 12-16 місяців. Дослідження проводилося з дотриманням етичних норм: було отримано інформовану згоду кожного учасника, гарантовано анонімність та конфіденційність наданих даних, повідомлено про можливість припинити участь у будь-який момент без негативних наслідків.

Для вирішення поставлених завдань було використано комплекс *методів*.

Основним методом збору даних стало анкетування, яке включало як стандартизовані психодіагностичні методики, так і спеціально розроблені питання для вивчення соціально-демографічних характеристик, особливостей соціальної адаптації та потреб у реабілітації.

Для виявлення симптомів *посттравматичного стресового розладу* використовувалася Шкала оцінки впливу травматичної події (Impact of Event Scale-Revised, IES-R), яка дозволяє оцінити вираженість симптомів вторгнення, уникнення та гіперзбудження.

Для оцінки *рівня депресії* застосовувалася Шкала депресії Бека (Beck Depression Inventory, BDI-II), що є широко визнаним інструментом для скринінгу депресивних станів.

Рівень тривожності визначався за допомогою Шкали тривоги Спілбергера-Ханіна (State-Trait Anxiety Inventory, STAI), яка дозволяє оцінити як ситуативну, так і особистісну тривожність.

Розроблений блок питань анкети був спрямований на вивчення сімейних стосунків, труднощів у працевлаштуванні, рівня поінформованості про реабілітаційні послуги та пріоритетних потреб.

Обробка кількісних даних здійснювалася за допомогою методів описової статистики (обчислення середніх значень, стандартних відхилень, частот та

відсотків) з використанням програмного пакету MS Excel. Якісний аналіз відповідей на відкриті питання анкети проводився методом контент-аналізу.

Проведення емпіричного дослідження здійснювалося протягом трьох місяців (з березня по травень поточного року) та включало кілька послідовних етапів.

На *підготовчому етапі* було визначено мету, завдання та організацію дослідження, підібрано психодіагностичний інструментарій та розроблено анкету. Було також встановлено попередні контакти з організаціями, що могли сприяти у формуванні вибірки.

Полевий етап полягав у безпосередньому зборі даних. Анкетування проводилося переважно в індивідуальному порядку, й узгоджений з респондентами час та у зручному для них місці, забезпечуючи умови для спокійної та відвертої відповіді. Середня тривалість заповнення анкети становила близько 45-60 хвилин. Етап обробки та аналізу даних включав перевірку повноти заповнення анкет, кодування даних, введення їх у базу даних та проведення статистичного аналізу. Якісні дані з відкритих питань систематизувалися та аналізувалися на предмет виявлення ключових тем та тенденцій.

На *інтерпретаційному етапі* проводилося осмислення отриманих результатів, їх порівняння з теоретичними положеннями та даними інших досліджень, а також формулювання висновків.

Аналіз отриманих емпіричних даних дозволив виявити низку важливих аспектів психосоціальних наслідків участі військовослужбовців у збройному конфлікті.

Результати дослідження *психоемоційного стану* ветеранів показали значну поширеність негативних психологічних наслідків. За даними Шкали оцінки впливу травматичної події (IES-R), у 60% (12 осіб) респондентів спостерігався клінічно значущий рівень симптомів ПТСР (сумарний бал вище 33), що вказує на високу ймовірність наявності розладу (див. рис.3.1).

Рис.3.1. Поширеність симптомів ПТСР серед опитуваних військовослужбовців

При цьому симптоми гіперзбудження (середній бал 15,2 при можливому максимумі 24) були більш виражені, ніж симптоми вторгнення (середній бал 11,5) та уникнення (середній бал 10,8). Отже порівняння середніх балів за трьома кластерами сим потім ПТСР представлено на рис. 3.2.

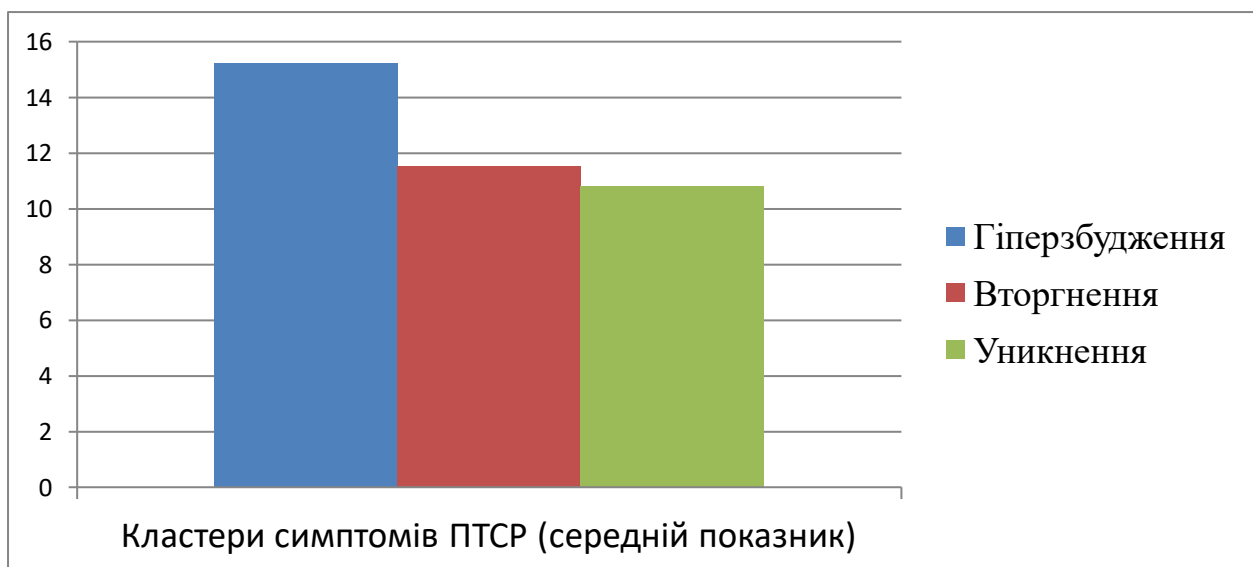

Рис. 3.1. Середня вираженість кластерів симптомів ПТСР у досліджуваній групі (за методикою IES-R)

Це свідчить про те, що більшість опитаних переживають постійне внутрішнє напруження, дратівливість, проблеми зі сном та концентрацією уваги.

Оцінка рівня депресії за Шкалою депресії Бека (BDI-II) виявила, що 60% (9 осіб) досліджуваних мають ознаки депресії різного ступеня вираженості: у 25% (5 осіб) – легка депресія, у 20% (3 особи) – помірна депресія, та у 15% (1 особа) – виражена депресія. Середній бал за шкалою склав 18,7, що відповідає легкому рівню депресивних проявів у вибірці загалом, проте наявність значної частки осіб з помірними та вираженими симптомами викликає занепокоєння (див. рис.3.3.).

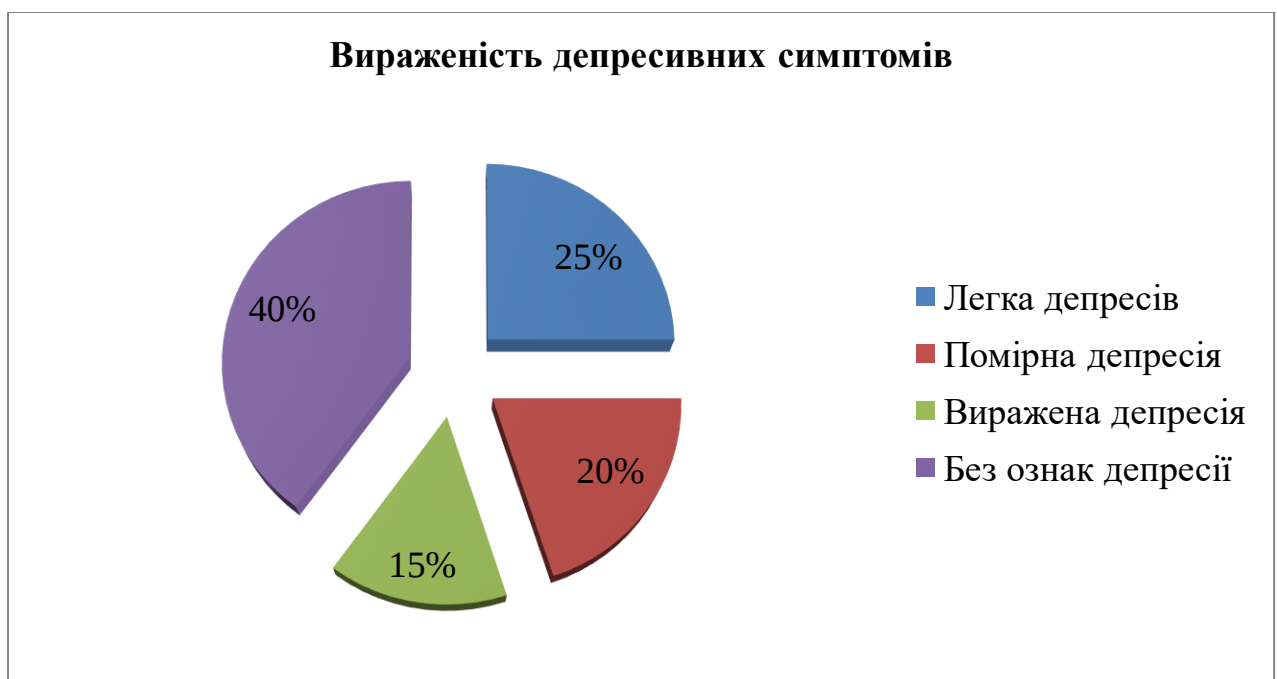

Рис.3.3. Розподіл респондентів за ступенем вираженості депресивних симптомів

Аналіз *рівня тривожності* за Шкалою Спілбергера-Ханіна (STAI) показав підвищений рівень як ситуативної, так і особистісної тривожності. Середній показник ситуативної тривожності склав 48,5 балів, що свідчить про високий рівень напруження та занепокоєння в актуальний момент. Середній показник особистісної тривожності (45,2 бали) також перевищує нормативні значення, вказуючи на стійку схильність до переживання тривоги. Отже,

отриманні дані свідчать про те, що значна частина військовослужбовців, які брали участь у дослідженні, відчувають серйозні психологічні труднощі, що потребують професійної допомоги.

Не менш важливим для нашого дослідження є з'ясування характеристики *соціальної адаптації* військовослужбовців після повернення із зони конфлікту

Дослідження особливостей соціальної адаптації виявило низку проблемних зон. У сфері сімейних стосунків 55% (11 осіб) респондентів зазначили, що після повернення із зони бойових дій їхні стосунки з близькими погіршилися. Найчастіше ветерани вказували на труднощі у взаєморозумінні з подружжям (40%), відчуження від дітей (25%), підвищену конфліктність у сім'ї (30%). У відповідях на відкриті питання респонденти зазначали: "Стало важко пояснити дружині, що я пережив, вона мене не розуміє", "Часто зриваюся на близьких через дрібниці", "Відчуваю, що віддалився від сім'ї".

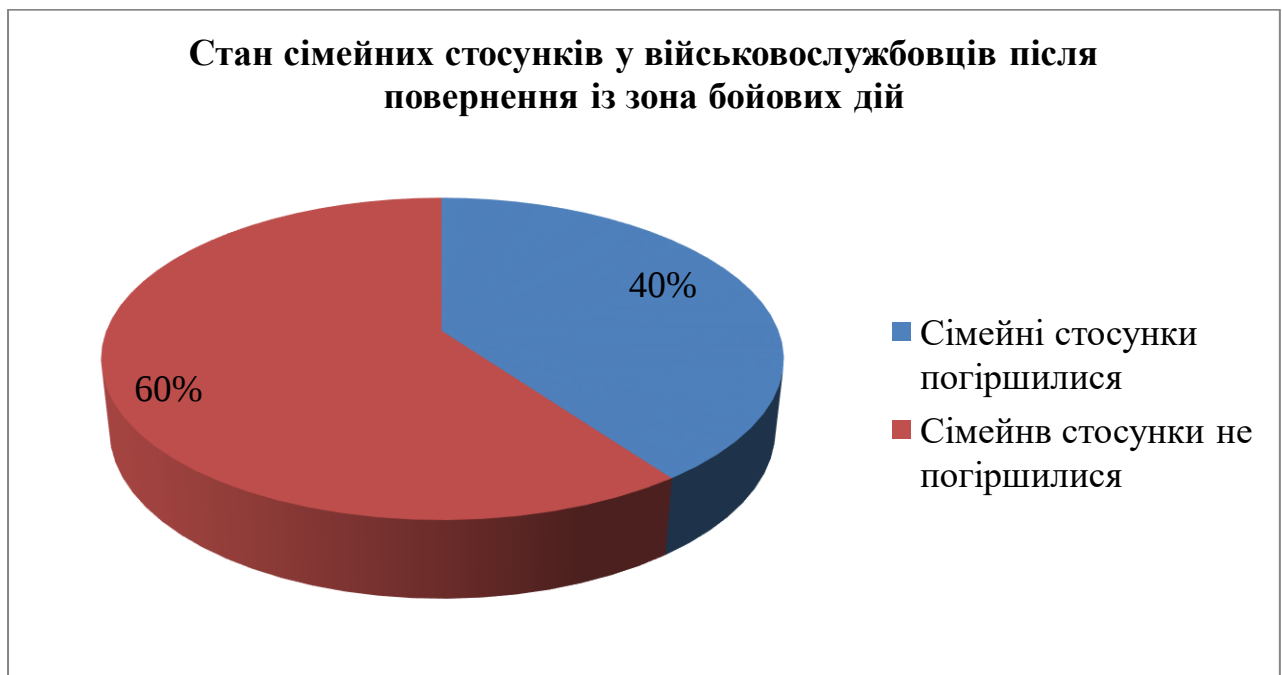

Рис.3.4. Поширеність погіршення сімейних стосунків серед респондентів після повернення із зони бойових дій

Наступна діаграма будується на основі тих 40% (9 осіб), які зазначили погіршення.

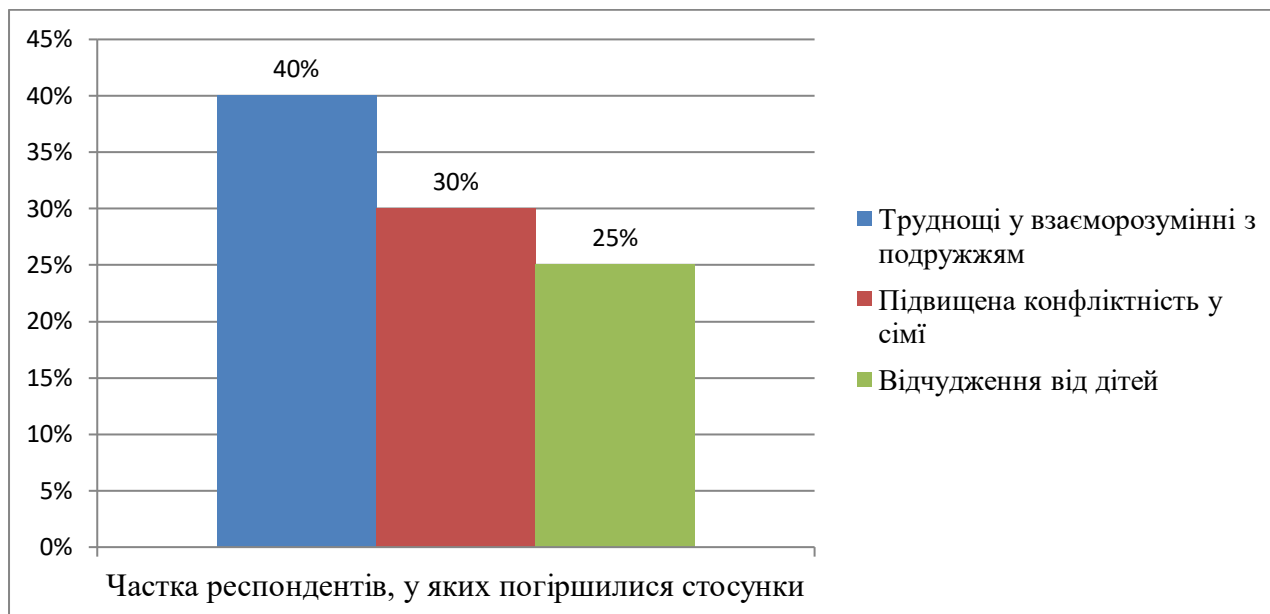

Рис. 3.5. Основні типи труднощів у сімейних стосунках, зазначені респондентами, у яких стосунки погіршилися

Проблеми з працевлаштуванням та професійною самореалізацією також є актуальними для досліджуваної групи. 35% (7 осіб) опитаних зазначили, що зіткнулися з труднощами при пошуку роботи після звільнення.

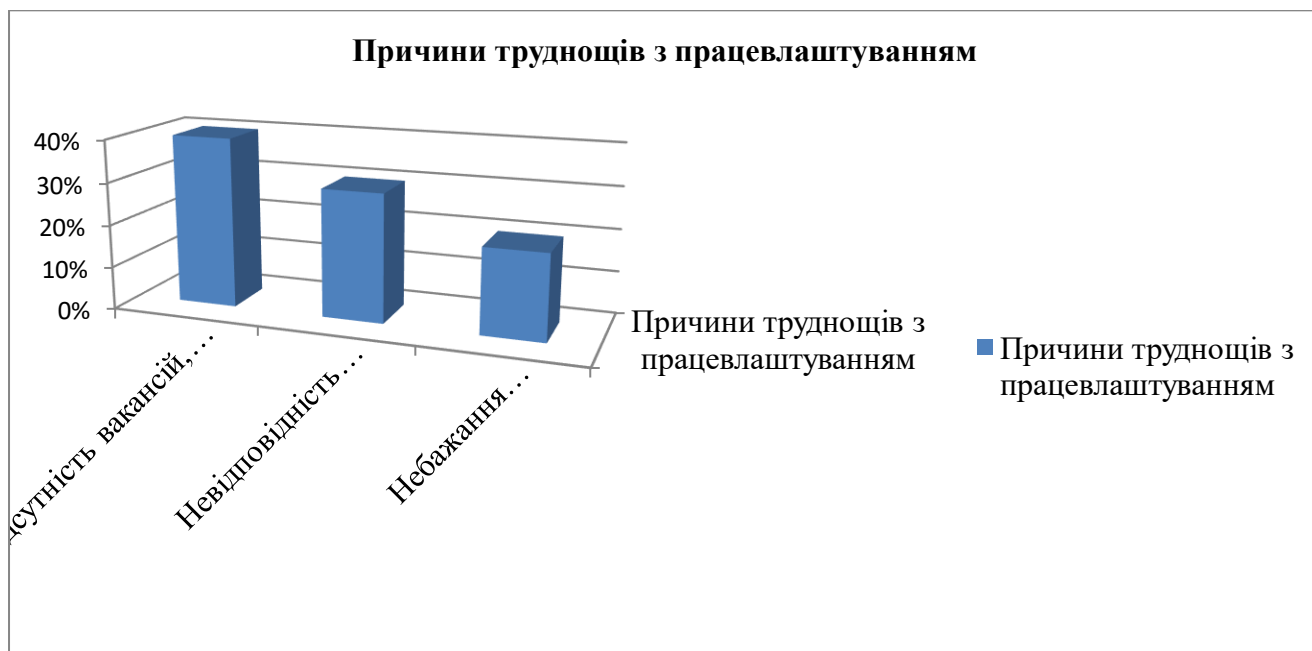

Рис. 3.5. Основні причини труднощів з працевлаштуванням, зазначені респондентами, які їх відчули

Основними причинами називалися відсутність підходящих вакансій (40% з тих, хто мав труднощі), невідповідність наявних навичок вимогам ринку праці (30%), а також небажання роботодавців брати на роботу ветеранів (20%). Частина респондентів (20%) вказала на втрату інтересу до попередньої професії

Ця діаграма (рис.3.5.) базується на даних від 35% (7 осіб), які зазначили труднощі та представляє основні причини труднощів з працевлаштуванням, зазначені респондентами, які їх відчули.

Рівень соціальної активності та відчуття ізолюваності також викликають занепокоєння. 50% (10 осіб) респондентів вказали на зменшення соціальних контактів після повернення, уникання багатолюдних місць та відчуття самотності. Багато хто зазначав, що їм легше спілкуватися з побратимами, ніж з цивільними людьми, які "не розуміють, що таке війна". Це свідчить про ризик соціальної ізоляції та необхідність заходів, спрямованих на розширення соціальних мереж ветеранів.

Розробка практичних рекомендацій й шляхів підвищення ефективності соціальної реабілітації для наступного параграфу роботи потребує здійснення *оцінки поінформованості про реабілітаційні послуги та актуальні потреби ветеранів*

Дослідження показало недостатній рівень поінформованості ветеранів про існуючі програми соціальної реабілітації. Лише 30% (6 осіб) респондентів вказали, що добре поінформовані про доступні державні та громадські програми допомоги. Більшість (55%, 11 осіб) мали лише загальне уявлення або чули про окремі ініціативи, а 15% (3 особи) взагалі не володіли такою інформацією.

З тих, хто знав про програми, лише 25% (5 осіб) зверталися за професійною психологічною чи соціальною допомогою. Серед причин незвернення найчастіше називалися: недовіра до ефективності таких програм (40%), небажання "визнавати себе слабким" (30%), відсутність інформації про те, куди саме звернутися (20%). Ті, хто звертався за допомогою, неоднозначно оцінили її якість: 40% були задоволені, 30% – частково задоволені, 30% – не

задоволені. Основні нарікання стосувалися формального підходу фахівців, тривалого очікування та недостатньої індивідуалізації допомоги.

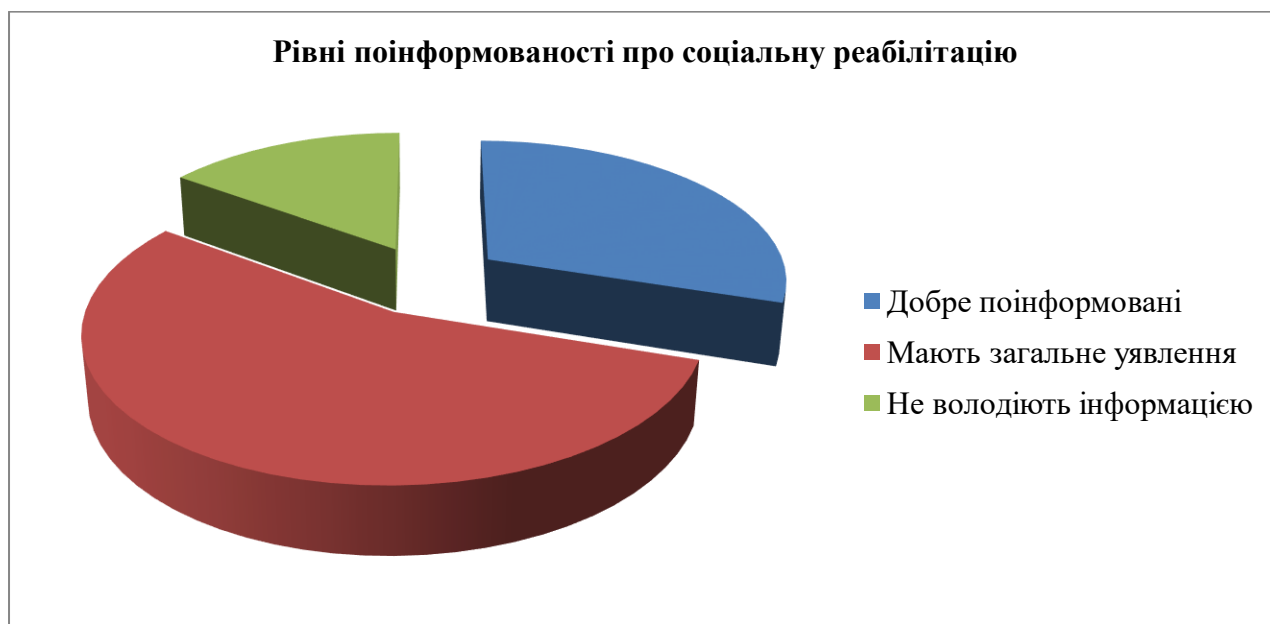

Рис.3.6. Рівень поінформованості респондентів про існуючі програми соціальної реабілітації

Серед найбільш актуальних потреб ветерани назвали (у порядку спадання частоти згадувань): кваліфіковану психологічну допомогу (75%), допомогу у працевлаштуванні та перекваліфікації (60%), юридичні консультації (50%), покращення медичного обслуговування (40%) та допомогу у вирішенні житлових проблем (35%).

Рис.3.7. Актуальні потреби ветеранів (за результатами анкетування)

Дані діаграми (рис.3.7.) свідчать про комплексний характер потреб ветеранів, що вимагає інтегрованого підходу до їх задоволення.

Таким чином, за результатами проведення емпіричного дослідження та, відповідно, якісного аналізу отриманих результаті, визначимо *фактори, що впливають на успішність соціальної реабілітації*.

Отже, якісний аналіз відповідей на відкриті питання анкети дозволив виявити деякі фактори, що, на думку респондентів, впливають на процес їхньої соціальної реабілітації.

Надзвичайно важливою виявилася наявність *міцної соціальної підтримки з боку сім'ї та побратимів*. Ті ветерани, які відчували розуміння та підтримку близьких, демонстрували кращі показники адаптації та меншу вираженість психологічних проблем. Спілкування з побратимами, які мають схожий досвід, також відзначалося як важливий ресурс. Навпаки, відсутність підтримки, конфлікти в сім'ї та нерозуміння з боку оточуючих значно ускладнювали процес повернення до мирного життя.

Іншим важливим фактором є *особистісна стійкість та активна життєва позиція*. Ветерани, які намагалися самотійно шукати шляхи вирішення проблем, ставили перед собою нові цілі, знаходили нові інтереси, краще адаптувалися. Важливу роль відігравала також можливість застосувати свої навички та досвід у цивільному житті, відчуття власної корисності. Своєчасне звернення за професійною допомогою, за умови її якості та доступності, також позитивно впливало на динаміку реабілітації.

Таким чином, проведене емпіричне дослідження дозволило отримати дані щодо психосоціальних наслідків участі військовослужбовців у збройному конфлікті та особливостей їхньої соціальної адаптації. Результати дослідження виявили високу поширеність симптомів ПТСР, депресії та тривожності серед досліджуваної групи, значні труднощі у сфері сімейних стосунків та працевлаштування, а також недостатній рівень поінформованості про існуючі реабілітаційні послуги та значний запит на комплексну професійну допомогу.

Отримані дані слугуватимуть основою для розробки конкретних практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи соціальної реабілітації

військовослужбовців, які будуть представлені у наступному параграфі роботи. Важливо підкреслити, що, незважаючи на обмежений обсяг вибірки, результати дослідження вказують на серйозність проблем, з якими стикаються ветерани, та нагальну потребу в розбудові ефективної, доступної та індивідуалізованої системи реабілітаційної допомоги.

3.2. Шляхи підвищення ефективності та перспективи розвитку системи соціальної реабілітації військовослужбовців

Аналіз теоретичних засад соціальної реабілітації військовослужбовців та результати проведеного емпіричного дослідження психосоціальних наслідків їхньої участі у збройному конфлікті чітко вказують на нагальну потребу в удосконаленні існуючої системи реабілітаційної допомоги в Україні. Попри значні зусилля держави та громадськості, спрямовані на підтримку ветеранів, залишається низка системних проблем, що знижують ефективність реабілітаційних заходів та ускладнюють процес повернення захисників до повноцінного мирного життя. Підвищення ефективності та визначення перспектив розвитку системи соціальної реабілітації військовослужбовців вимагає комплексного підходу, що охоплює нормативно-правову, організаційно-управлінську, методичну, кадрову та інформаційну складові.

Одним із ключових напрямів підвищення ефективності є вдосконалення нормативно-правового забезпечення та державної політики у сфері соціальної реабілітації. Необхідно забезпечити чітке законодавче визначення поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців», її мети, завдань, принципів, стандартів надання послуг та критеріїв оцінки ефективності. Важливо розробити та затвердити єдину державну стратегію соціальної реабілітації, яка б передбачала довгострокове планування, координацію зусиль усіх залучених міністерств та відомств, а також стабільне та достатнє фінансування. Необхідно переглянути та оптимізувати механізми надання пільг та соціальних гарантій, зробивши їх більш доступними, прозорими та адресними, усунувши бюрократичні перешкоди. Важливим є також законодавче врегулювання

діяльності недержавних надавачів реабілітаційних послуг, встановлення вимог до їхньої кваліфікації та якості роботи, а також створення механізмів державного замовлення та підтримки таких організацій.

Наступним важливим кроком є оптимізація організаційно-управлінської структури системи реабілітації. Це передбачає створення ефективної системи координації та взаємодії між усіма суб'єктами реабілітаційного процесу: державними органами, закладами охорони здоров'я, соціальними службами, освітніми установами, громадськими та волонтерськими організаціями, ветеранськими об'єднаннями. Необхідно розвивати модель "єдиного вікна" або кейс-менеджменту, де кожен ветеран отримує індивідуальний супровід та скоординовану допомогу від мультидисциплінарної команди фахівців. Важливо забезпечити територіальну доступність реабілітаційних послуг, розвиваючи мережу реабілітаційних центрів та відділень не лише у великих містах, але й у регіонах та громадах.

Перспективним є створення спеціалізованих центрів комплексної реабілітації, які б надавали широкий спектр послуг за принципом «все під одним дахом». Окремої уваги потребує розробка та впровадження програм переходу від військової служби до цивільного життя (transition programs), які б розпочиналися ще до звільнення військовослужбовця та включали психологічну підготовку, інформування про права та можливості, профорієнтацію.

Вдосконалення методичного забезпечення та впровадження інноваційних підходів є ще одним пріоритетом. Необхідно розробляти та впроваджувати стандартизовані, науково обґрунтовані та доказові програми психологічної, соціальної та професійної реабілітації, адаптовані до специфічних потреб українських ветеранів. Важливо поширювати досвід використання сучасних терапевтичних методів (арт-терапія, тілесно-орієнтована терапія тощо), а також розвивати програми, засновані на принципі «рівний-рівному», де ветерани, які успішно пройшли реабілітацію, допомагають іншим. Перспективним є впровадження технологій телемедицини

та онлайн-консультування для забезпечення доступності допомоги у віддалених регіонах або для осіб з обмеженою мобільністю.

Необхідно приділяти більше уваги програмам сімейної реабілітації, спрямованим на підтримку подружжя та дітей ветеранів, а також програмам, що сприяють реінтеграції ветеранів у трудову діяльність, включаючи підтримку підприємницьких ініціатив. Важливою є розробка та реалізація програм, спрямованих на роботу з морально-етичними та екзистенційними проблемами, з якими часто стикаються учасники бойових дій.

Кадрове забезпечення системи соціальної реабілітації потребує суттєвого посилення. Необхідно забезпечити підготовку та підвищення кваліфікації достатньої кількості фахівців (психологів, психотерапевтів, соціальних працівників, профконсультантів, фахівців з фізичної реабілітації), які мають спеціальні знання та навички для роботи з ветеранами та наслідками бойової травми. Важливо впроваджувати програми супервізії та профілактики професійного вигорання для фахівців, які працюють у цій складній сфері. Необхідно залучати до роботи самих ветеранів, які пройшли відповідне навчання, як консультантів, менторів та членів мультидисциплінарних команд.

Посилення інформаційної складової та робота з суспільством є невід'ємною частиною підвищення ефективності реабілітації. Необхідно створити єдину, доступну та постійно оновлювану інформаційну базу даних про всі наявні реабілітаційні послуги, програми та установи. Важливо проводити широкі інформаційні кампанії для підвищення рівня обізнаності ветеранів та членів їхніх сімей про можливості отримання допомоги, а також для подолання стигми, пов'язаної зі зверненням за психологічною підтримкою. Одночасно необхідно проводити системну роботу з формування в суспільстві культури поваги, розуміння та підтримки ветеранів, розвінчування негативних стереотипів та сприяння їхній успішній соціальній інтеграції. Важливим є залучення засобів масової інформації до висвітлення позитивних прикладів реабілітації та успішної адаптації ветеранів.

Перспективи розвитку системи соціальної реабілітації військовослужбовців в Україні пов'язані з переходом від фрагментарних та

часто реактивних заходів до побудови цілісної, проактивної та клієнтоорієнтованої моделі. Це передбачає:

Створення єдиного реабілітаційного простору, що забезпечує координацію зусиль усіх суб'єктів та безперервність надання допомоги.

Впровадження індивідуалізованих реабілітаційних маршрутів для кожного ветерана, розроблених на основі комплексної оцінки його потреб та ресурсів.

Акцент на превентивних заходах, спрямованих на раннє виявлення проблем та запобігання їхньому розвитку.

Широке залучення громадськості та волонтерського сектору до реалізації реабілітаційних програм, розвиток державно-приватного партнерства.

Постійний моніторинг та науково-дослідний супровід системи реабілітації для оцінки її ефективності та своєчасного коригування.

Інтеграція української системи реабілітації у міжнародний простір, вивчення та адаптація передового світового досвіду з урахуванням національної специфіки.

Розвиток програм, спрямованих не лише на подолання проблем, але й на особистісне зростання та самореалізацію ветеранів, використання їхнього унікального досвіду, лідерських якостей та патріотизму на благо суспільства.

Таким чином, підвищення ефективності та забезпечення сталого розвитку системи соціальної реабілітації військовослужбовців є комплексним завданням, що вимагає системних змін на всіх рівнях. Реалізація запропонованих шляхів дозволить не лише покращити якість життя ветеранів та їхніх сімей, але й сприятиме зміцненню соціальної згуртованості, безпеки та обороноздатності держави. Це є моральним обов'язком суспільства перед тими, хто ціною власного здоров'я та життя захищав його свободу та незалежність.

Висновок до третього розділу

У третьому розділі кваліфікаційної роботи було представлено методологію, організацію та результати проведеного емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення психосоціальних наслідків участі військовослужбовців у збройному конфлікті та аналіз актуальних проблем у сфері їх соціальної реабілітації. На основі отриманих емпіричних даних та теоретичного аналізу, здійсненого в попередніх розділах, було розроблено конкретні шляхи підвищення ефективності та визначено перспективи розвитку системи соціальної реабілітації військовослужбовців в Україні.

Проведене емпіричне дослідження дозволило отримати об'єктивні дані щодо поширеності негативних психологічних станів, таких як симптоми ПТСР, депресії та тривожності, серед ветеранів.

Важливим результатом стало виявлення недостатнього рівня поінформованості ветеранів про доступні реабілітаційні послуги та їхні актуальні потреби. Серед найбільш актуальних потреб ветерани назвали (у порядку спадання частоти згадувань): кваліфіковану психологічну допомогу (75%), допомогу у працевлаштуванні та перекваліфікації (60%), юридичні консультації (50%), покращення медичного обслуговування (40%) та допомогу у вирішенні житлових проблем (35%). Це свідчить про комплексний характер потреб ветеранів, що вимагає інтегрованого підходу до їх задоволення.

Аналіз отриманих даних дозволив ідентифікувати ключові фактори, що впливають на успішність соціальної реабілітації, зокрема важливість соціальної підтримки, особистісної стійкості та своєчасного доступу до якісної професійної допомоги.

На основі проведеного дослідження та узагальнення теоретичних положень було запропоновано низку шляхів підвищення ефективності системи соціальної реабілітації військовослужбовців. Основними з них є: вдосконалення нормативно-правового забезпечення та державної політики; оптимізація організаційно-управлінської структури, зокрема посилення міжвідомчої координації та розвиток моделі кейс-менеджменту; впровадження науково

обґрунтованих та інноваційних методик реабілітації; посилення кадрового потенціалу системи; активізація інформаційно-просвітницької роботи як серед ветеранів, так і в суспільстві в цілому. Було наголошено на необхідності розвитку програм переходу від військової служби до цивільного життя, підтримки сімей ветеранів та залучення громадського сектору.

Таким чином, третій розділ роботи не лише представив результати власного емпіричного дослідження, що підтверджують актуальність та гостроту досліджуваної проблеми, але й запропонував конкретні, науково обґрунтовані напрями вдосконалення системи соціальної реабілітації військовослужбовців. Реалізація цих пропозицій може суттєво покращити якість допомоги ветеранам та сприяти їхній успішній реінтеграції в українське суспільство.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі було здійснено комплексне дослідження проблеми соціальної реабілітації військовослужбовців після проходження служби в умовах бойових дій. Поставлена мета – теоретичне обґрунтування змісту соціальної реабілітації та емпіричне дослідження проблеми розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи соціальної реабілітації військовослужбовців – була досягнута шляхом послідовного вирішення низки завдань.

У процесі виконання *першого завдання* було розкрито теоретико-методологічні засади дослідження соціальної реабілітації військовослужбовців в Україні, уточнено сутність та завдання цього процесу. Встановлено, що соціальна реабілітація військовослужбовців є багатоаспектним, цілеспрямованим процесом відновлення їхнього соціального статусу, психологічного здоров'я, соціальних зв'язків та здатності до повноцінної життєдіяльності в мирних умовах. Визначено ключові принципи (комплексність, індивідуалізація, безперервність, активна участь ветерана, наукова обґрунтованість та ін.) та основні завдання соціальної реабілітації, що охоплюють психологічну, соціальну, професійну, медичну та правову сфери.

З'ясовано сутність соціальної реабілітації учасників бойових дій, яка полягає у створенні умов для їхнього повноцінного повернення до мирного життя, відновлення здатності ефективно функціонувати в суспільстві та реалізовувати свій особистісний потенціал. Розкрито ключові компоненти, які охоплюють цей процес: *відновлення соціальних функцій, реконструкція соціальної ідентичності, формування або відновлення соціальних зв'язків та мереж підтримки та* включає подолання соціальної ексклюзії та стигматизації.

Виявлено та обґрунтовано важливість розв'язання під час соціальної реабілітації ветеранів наступних завдань, як-от: загальних завдань, спрямованих на особистість ветерана (підвищення рівня соціальної компетентності, відновлення або формування позитивної Я-концепції та

самооцінки, допомога у постановці нових життєвих цілей та плануванні майбутнього та ін.), а також завдань, спрямованих на соціальне середовище ветерана (відновлення та гармонізація сімейних стосунків, сприяння професійній самореалізації, забезпечення соціально-правового захисту та реалізації пілг та ін.) й завдань, спрямованих на систему реабілітації (розробка та впровадження ефективних, науково обґрунтованих реабілітаційних програм, забезпечення координації та взаємодії між усіма суб'єктами реабілітаційного процесу, проведення моніторингу та оцінки ефективності реабілітаційних заходів). Таким чином, комплексний та системний підхід до соціальної реабілітації, що враховує як індивідуальні потреби ветеранів, так і особливості їхнього соціального оточення, є необхідною умовою для їхньої успішної адаптації та реінтеграції в мирне життя.

Здійснений теоретичний аналіз дозволив сформулювати концептуальну основу для подальшого вивчення проблеми.

Відповідно до *другого завдання* було проаналізовано психосоціальні наслідки участі у бойових діях та їхній вплив на соціальну адаптацію ветеранів. Дослідження показало, що участь у бойових діях спричиняє комплекс негативних психологічних наслідків, серед яких найпоширенішими є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресивні та тривожні стани, проблеми з агресією та сном. Ці психологічні проблеми, у свою чергу, суттєво ускладнюють процес соціальної адаптації ветеранів, проявляючись у труднощах у сімейних стосунках, проблемах з працевлаштуванням та професійною самореалізацією, соціальної ізоляції, а також у зміні системи цінностей та світосприйняття.

За результатами проведення детального аналізу наслідків з урахуванням відповідних критеріальних ознак очевидним є наявний дисбаланс громадських, державних та приватних інтересів у сфері вирішення соціальних та психологічних проблем військовослужбовців. Існуюча структура державної допомоги військовослужбовцям, зокрема, учасників бойових дій, не відрізняється системністю, не сприяє їх зосередженню на успішній реадaptaції в умовах мирного життя та прагненні до формування саме тих навичок, які

найбільшою мірою сприяли б отриманню максимальної віддачі від участі у бойових діях кожного військового країни.

Встановлено, що основні параметри процесу соціальної допомоги військовослужбовцям є дисфункціональні, що свідчить про недостатній рівень результативності управління системою соціального реабілітування військовослужбовців та ветеранів бойових дій. Це є сьогодні одним із основних факторів, що знижують ймовірність досягнення цілей соціального відновлення самопочуття у сфері реалізації соціальних гарантій військовослужбовців та їхнього реабілітування.

При виконанні *третього завдання* було охарактеризовано основні напрями, форми та методи соціальної реабілітації військовослужбовців, що застосовуються в Україні. Встановлено, що система реабілітаційної допомоги включає психологічну підтримку, соціально-адаптаційні заходи, професійну реабілітацію, медико-соціальну допомогу та правовий захист. Основними напрямками соціальної реабілітації визначено: психологічну реабілітацію та підтримку, соціально-адаптаційну роботу, професійну реабілітацію, соціально-правовий захист та реабілітації. А також медико-соціальну реабілітацію та оздоровлення.

Використовуються індивідуальні, групові та сімейні форми роботи, а також різноманітні методи, від психодіагностики та консультування до психотерапії та соціального супроводу. Практичні засади організації соціальної реабілітації передбачали розкриття у роботі сучасних технологій її здійснення. До таких належать інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), технології проектного менеджменту, технології проектного менеджменту, створення мультидисциплінарних команд, технології роботи з кризовими станами.

Водночас, виявлено низку проблем в організації цього процесу, зокрема недостатню координацію зусиль, нерівномірний доступ до послуг та потребу в подальшому розвитку науково обґрунтованих методик.

Для вирішення *четвертого завдання* було проведено емпіричне дослідження, спрямоване на виявлення актуальних проблем та потреб військовослужбовців у процесі соціальної реабілітації.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі завдання: визначити найбільш поширені психологічні проблеми (ПТСР, депресія, тривожність) серед досліджуваної групи; проаналізувати особливості соціальної дезадаптації (труднощі у сімейних стосунках, проблеми з працевлаштуванням); дослідити рівень поінформованості про реабілітаційні послуги та виявити актуальні потреби ветеранів з метою забезпечення ефективності й цілеспрямованості подальших соціально-реабілітаційних заходів.

У дослідженні взяли участь 20 військовослужбовців чоловічої статі, які повернулися із зони бойових дій протягом останніх 6-8 місяців. Критеріями відбору респондентів були: наявність статусу учасника бойових дій, вік від 28 до 55 років, добровільна згода на участь.

Основним методом збору даних стало анкетування, яке включало як стандартизовані психодіагностичні методики, так і спеціально розроблені питання для вивчення соціально-демографічних характеристик, особливостей соціальної адаптації та потреб у реабілітації.

Результати підтвердили високу поширеність психологічних проблем (наприклад, у 60 % виявлено ознаки ПТСР) та труднощів у соціальній адаптації.

Оцінка рівня депресії виявила, що 45% досліджуваних мають ознаки депресії різного ступеня вираженості (у 25% – легка депресія, у 15% – помірна депресія, та у 5% – виражена депресія).

Рівень соціальної активності та відчуття ізолюваності також викликають занепокоєння. 50% (10 осіб) респондентів вказали на зменшення соціальних контактів після повернення, уникання багатолюдних місць та відчуття самотності. Багато хто зазначав, що їм легше спілкуватися з побратимами, ніж з цивільними людьми, які "не розуміють, що таке війна". Це свідчить про ризик соціальної ізоляції та необхідність заходів, спрямованих на розширення соціальних мереж ветеранів.

Дослідження також виявило недостатній рівень поінформованості ветеранів про доступні реабілітаційні послуги та їхні ключові потреби, серед яких отримання кваліфікованої психологічної допомоги (75%), допомоги у

працевлаштуванні та перекваліфікації (60%), юридичної консультації (50%), покращення медичного обслуговування (40%) та допомоги у вирішенні житлових проблем.

Отже, емпіричні дані наочно продемонстрували необхідність вдосконалення існуючої системи реабілітації.

На основі аналізу отриманих теоретичних та емпіричних даних було виконано *п'яте завдання* – розроблено науково обґрунтовані шляхи підвищення ефективності системи соціальної реабілітації військовослужбовців в Україні. Запропоновані рекомендації охоплюють удосконалення нормативно-правового забезпечення та державної політики, оптимізацію організаційно-управлінської структури (включаючи посилення координації та розвиток кейс-менеджменту), впровадження інноваційних та доказових методик реабілітації, посилення кадрового потенціалу системи, а також активізацію інформаційно-просвітницької роботи та формування сприятливого суспільного ставлення до ветеранів. Наголошено на важливості розвитку програм переходу від військової служби до цивільного життя, підтримки сімей та залучення громадського сектору.

Таким чином, усі поставлені у кваліфікаційній роботі завдання були виконані. Проведене дослідження дозволило не лише теоретично обґрунтувати сутність та зміст соціальної реабілітації військовослужбовців, але й на основі емпіричних даних виявити актуальні проблеми та розробити конкретні практичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності системи реабілітаційної допомоги в Україні. Результати роботи можуть бути використані при розробці державних та регіональних програм підтримки ветеранів, у практичній діяльності фахівців соціальної сфери, психологів, а також у подальших наукових дослідженнях з даної проблематики. Подальші перспективи дослідження полягають у вивченні довгострокових ефектів реабілітаційних програм, розробці спеціалізованих програм для різних категорій ветеранів та дослідженні ефективності окремих інноваційних методик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автушенко І. Міжнародні програми соціально-професійної адаптації звільнених військовослужбовців збройних сил України та членів їх сімей. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2014/42/articles/30.pdf>
2. Александров В. М. Військова служба як особливий вид державної служби в Україні: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Александров В. М. Х., 2009. 182 с.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 322 с.
4. Бідюк Н. М. Соціально-адаптаційне професійне навчання безробітних військовослужбовців, звільнених у запас // Вісник. Педагогічні науки. Вип. 147. Черкаси, 2009. С. 28–32.
5. Бойовий статут Сухопутних військ Збройних Сил України. Частина II. Батальйон, рота. Київ: Міністерство оборони України, 2010. 217 с.
6. Бойовий статут Сухопутних військ Збройних Сил України. Частина III. Взвод, відділення, екіпаж танка. Київ: Міністерство оборони України, 2010. 246 с.
7. Григоренко Є.І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії і практики : монографія. Х.: Право, 2010. С. 163
8. Дмитренко Г. М. Психологічна реабілітація учасників АТО: види діяльності практичного психолога. Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя : зб. наук. праць. 2016. С. 248–252.
9. Закон України "Про соціальні послуги" від 17 січня 2019 року № 2671-VIII (зі змінами та доповненнями).
10. Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII (зі змінами та доповненнями).
11. Збірник нормативно-правових актів з питань соціальної адаптації осіб, звільнених з військової служби. На допомогу звільненому з військової

служби. К., 2013. С. 86.

12. Зверева І. Д. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / за ред. І. Д. Зверєвої. Київ : Центр учбової літератури, 2006. 316 с.

13. Калагін Ю. А. Фемінізація збройних сил. Український соціум. 2006. № 5/16. С. 7-12.

14. Кальниш В. В., Пінчук А. В. Психологічна реабілітація учасників бойових дій: теорія і практика : монографія. Київ : Талком, 2017. 288 с.

15. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : Навчальний посібник. Київ : Український державний центр соціальних служб для молоді, 2001. 219 с.

16. Коваль О.В. Взаємозв'язки державної та військової кадрової політики як кадрового менеджменту на державному рівні у воєнній сфері //О.В.Коваль/ Державне будівництво: зб. наук. пр. К : НАДУ, 2017. № 2. С. 57-87.

17. Коваль О.В. Кадровий менеджмент на сучасному етапі реформування розвитку Збройних Сил України // О.В.Коваль / Теорія і практика держ. упр.: зб. наук. пр. Харків: Магістр, 2003. № 4. С. 428-436.

18. Коваль О.В. Удосконалення державної кадрової політики в Збройних Силах України / О.В. Коваль // Державне управління та місцеве самоврядування. 2017. № 4. 163 с.

19. Кокун О. М. Психофізіологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 184 с..

20. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Малхазов О.Р. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.

21. Концепція Державної цільової соціальної програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2017 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://voen.com.ua/forum.html?view=topic&catid=9&id=1258>(дата звернення 22.02.2025)

22. Концепція кадрової політики в Збройних Силах України

[Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/342_nm_2017.pdf (дата звернення 20.03.2025)

23. Корж І. Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення : дис. ... канд. юрид. наук / І. Ф. Корж. К., 2004. 118 с.

24. Кравчук М. В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України : монографія / М. В. Кравчук. Івано-Франківськ : Плай, 1997. 291 с.

25. Лазарєв В. В. Проблеми соціальної адаптації звільнених військовослужбовців (їхніх родин) // Стратегічна панорама. 2005. № 1. С. 130–138.

26. Левківський К. М., Миронець С. М., Коваленко О. Г. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 326 с. (Розділи, присвячені роботі з особами, що пережили травму).

27. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навч. посіб. / В. А. Ліпкан. К. : КНБ, 2009. 574 с

28. Московчук Ю. А. Соціально-психологічний аспект адаптації звільнених військовослужбовців Збройних Сил України в умовах ринкової економіки // Нові технології навчання. Збірник наукових праць. Шляхи розвитку духовності та професіоналізму за умов глобалізації ринку освітніх услуг // Спец. випуск № 48. Частина 1. К. Вінниця, 2007. С. 263–266.

29. Нагаєв В. М. Соціальна робота : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 456 с.

30. Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок надання доповідей і донесень про злочини, порушені кримінальної справи, події грубі порушення військової дисципліни у Міністерстві оборони та Збройних Силах України» : від 15.12.2005 р., № 748.

31. Перепідготовка та допомога у працевлаштуванні звільненим військовослужбовцям Збройних Сил України. К., 2007. С. 20.

32. Перепідготовка та допомога у працевлаштуванні звільненим військовослужбовцям // Народна Армія. 2009. 13 березня. 7 Співробітництво у сфері оборони та безпеки // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nato.mfa.gov.ua/ua/ukraine-nato/defence-and-security> (дата звернення 12.04.2025)

33. Пірен М. І. Конфліктологія : підручник. Київ : МАУП, 2003. 360 с.
34. Поляков С. Ю. Адміністративно-правові засади забезпечення законності та правопорядку в Збройних Силах України : монографія / С. Ю. Поляков. Х. : Право, 2012. 256 с
35. Посттравматичні стресові розлади: діагностика, лікування, реабілітація: методичні рекомендації. Харків : Ц ГП ЗС України, 2002. 47 с.
36. Про вдосконалення системи гуманітарного та соціального забезпечення Збройних Сил України : Директива начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 18.06.2005 р. № ДГШ-4 [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.mil.univ.kiev.ua/files/159_313621115.pdf (дата звернення 20.03.2025)
37. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України (25 березня 1992 року) поточна редакція від 31.03.2023 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення 17.02.2025)
38. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 32
39. Про Воєнну доктрину України : указ Президента України від 15 черв. 2004 р. № 648/2004 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>. (дата звернення 10.03.2025)
40. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 22-23. ст. 197.
41. Про організацію культурно-виховної просвітницької роботи та дозвілля військовослужбовців, членів їхніх сімей, працівників Збройних Сил України № Д-57 від 29.12.2006
42. Про основи національної безпеки України : закон України // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 351.
43. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964- IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 351.
44. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України

№ 183/98-ВР від. 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр/ed20141231>. (дата звернення 20.04.2025)

45. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-ХІІ. Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/T201100>

46. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України (в редакції від 04.11.2006р.) // Відомості Верховної Ради України.1992. № 15.

47. Проблемні питання психологічної реабілітації ветеранів учасників антитерористичної операції та військовослужбовців операції об'єднаних сил в Україні (аналітичний огляд літератури) / І.І. Назаренко та ін. Україна. Здоров'я нації. 2019. № 1 (54). С. 48–58.

48. Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками бойових дій на етапі відновлення. Методичний посібник. Київ : «Центр учбової літератури», 2023. 283 с.

49. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій : методичний посібник / за ред. В. Г. Панок, І. В. Остопольської. Київ : Ніка-Центр, 2015. 256 с.

50. Психологічна допомога та реабілітація учасників збройних конфліктів та фахівців ризико-небезпечних професій: світовий досвід / С.Ю. Лебедева та ін. Габітус. 2023. Вип. 45. С. 139–145.

51. Сафін О. Д. Психологія військової діяльності : підручник. Харків : ХНУВС, 2019. 432 с.

52. Сафін О. Д. Психотехнології роботи з учасниками бойових дій та членами їхніх родин щодо їхньої післяекстремальної адаптації до умов мирного життя. Проблеми екстремальної та кризової психології : зб. наук. пр. 2016. Вип. 19. С. 182–193.

53. Семигіна Т. В. Теорії та моделі соціальної роботи : Навчальний посібник. Київ : ВД "Академвидав", 2014. 224 с.

54. Соціальна робота в Україні: перші кроки / під ред. В. Полтавця. Київ : КМ Academia, 2000. 235 с.

55. Соціальна робота: технологічний аспект : Навчальний посібник / За ред. А.Й. Капської. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 352 с.

56. Стасюк В.В. Організаційні принципи та напрямки діяльності щодо профілактики психічних розладів в умовах підготовки до ведення бойових дій. Вісник Національного університету оборони України. 2017. Вип. 5 (36). С. 295-301

57. Статути Збройних Сил України (Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, Стройовий статут Збройних Сил України, Дисциплінарний статут Збройних Сил України), затверджені законами України від 24.03.1999 № 548- III, 549-III, 551-III (із змінами і доповненнями). К.: Видавництво ЗАТ „ВІПОЛ”. 2004. 498 с.

58. Тимченко О. В. Психологічні наслідки участі особистості в бойових діях та шляхи їх подолання : монографія. Харків : Право, 2016. 344 с.

59. Тополь О. В. Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Чернігів, 2015. Вип. 124. С. 230–233.

60. Тюрин С. С. Дисциплинарная ответственность военнослужащих Вооруженных Сил Украины: дис... канд. юрид. наук / Тюрин С. С. Х., 2002. 196 с.

61. Умови державного обов'язкового особистого страхування військовослужбовців і військовозобов'язаних, призваних на збори, і порядок виплат їм та членам їх сімей страхових сум, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 19.08.92 № 488 // Зібрання постанов Уряду України 1992. № 10.

62. Чудик-Білоусова Н. І. Організаційно - правові проблеми матеріальної відповідальності військовослужбовців: дис. ... канд. юрид. наук / Чудик-Білоусова Н. І. Ірпінь, 2004. 196 с.

63. Чуйко З. Питання конституційних засад національної безпеки в Україні / З. Чуйко // Вісник Академії правових наук України. 2008. № 3 (54). С. 137–139.
64. Шамрай В. О. Військові формування та військова служба (організаційно-правові та управлінські аспекти) / В. О. Шамрай. К. : КВІУ, 1998. 225 с.
65. Щербінін О. Соціальна політика чи соціальний популізм? // Військо України. 2009. № 11(113). С. 14–16.
66. Щербінін О.М. Удосконалення законодавства щодо соціального захисту військовослужбовців: сучасний стан та перспективи // Право військової сфери. 2007. № 1. С. 19-21.
67. Figley, C. R. (Ed.). (2012). Encyclopedia of trauma: An interdisciplinary guide. Sage Publications.

Рецензія
на кваліфікаційну роботу
освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра
на тему: «Соціальна реабілітація військовослужбовців після проходження
служби в умовах бойових дій»
Юшкевич Л.В.

Кваліфікаційна робота Юшкевич Л.В. присвячена надзвичайно актуальній та гостросоціальній проблемі – соціальній реабілітації військовослужбовців, які повертаються до мирного життя після виконання завдань в умовах бойових дій. В контексті триваючих викликів для безпеки України та значної кількості ветеранів, які потребують підтримки, питання їхньої успішної реінтеграції в суспільство набуває першочергового значення. Досвід бойових дій неминуче залишає глибокий слід на психологічному стані, соціальних зв'язках та здатності адаптуватися до цивільних реалій, що зумовлює нагальну потребу в розробці та впровадженні ефективних, комплексних програм соціальної реабілітації. Таким чином, розробка та наукове обґрунтування дієвих механізмів соціальної реабілітації військовослужбовців після проходження служби в умовах бойових дій є нагальною потребою сучасної соціальної роботи, спрямованої на запобігання руйнівним наслідкам для соціального статусу й психіки військових та сприяння їхній ре соціалізації та інтеграції в умовах пост воєнного часу. Під час виконання кваліфікаційної роботи проблему було розглянуто в повному обсязі. Юшкевич Л.В. у своїй роботі представила аналіз літературних джерел з досліджуваної проблеми та за його результатами з'ясувала сутність основних понять кваліфікаційної роботи.

Здобувачкою здійснено аналіз теоретичних засад соціальної реабілітації зазначеної категорії осіб, вивчено вітчизняний досвід, а також, проведено емпіричне дослідження для виявлення специфічних потреб та проблем, з якими стикаються ветерани при поверненні до цивільного життя. Особливої уваги заслуговують запропоновані автором шляхи та механізми вдосконалення системи соціальної реабілітації, що можуть включати розробку конкретних програм, моделей взаємодії між державними та громадськими інституціями, а також рекомендації щодо підготовки фахівців, здатних надавати якісну допомогу військовослужбовцям.

Практична значущість такого дослідження полягає у можливості використання його результатів для оптимізації реабілітаційних практик та підвищення ефективності підтримки ветеранів на шляху їхнього повернення до повноцінного життя в громаді.

Таким чином, кваліфікаційна робота студентки Юшкевич Л.В. у цілому відповідає вимогам освітнього рівня бакалавра та заслуговує позитивної оцінки.

Рецензент-

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Університету Григорія Сковороди у Переяславі

Олена ЛИТВИШКО

підпис *Олена Литвишко*
Засвідчую:
Нач. ВР *Лілія Станіславівна*